

LATİF HÜSEYİNZADE

ARAS ŞAHİTTİR

(TÜRK ORDU GENERALİ
KAZIM KARABEKİR PAŞA NAHÇIVAN'DA)
(1918-1920. YILLAR)

Çeviren:
VEFALI BİLALOĞLU (ENSER)

LATİF HÜSEYİNZADE

5-166-15

ARAS ŞAHİTTİR

(TÜRK ORDU GENERALİ KAZIM KARABEKİR PAŞA
NAHÇIVAN'DA)
(1918-1920. YILLAR)

Çeviren:
VEFALİ BİLALOĞLU (ENSER),

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

3(2A)

YAZARI

Latif HÜSEYİNZADE

ÇEVİREN

Vefalı BİLALOĞLU

İÇ TASARIM

Nurhan AYDIN

DÜZELTİ

Nurhan AYDIN

Redaktörler : Prof. Dr. İsmayıl HACIYEV
Prof. Dr. Rûfet HÜSEYİNZADE
Reyciler : Prof. Dr. İsa HEBİBBEYLİ
Prof. Dr. Yavuz AHUNDLU
Albay İsmet KIZARTICI

Latif Hüseyinzade. Aras Şahittir. Hatıralarım (1918 -1920. yıllar). Bakü, "Nurlan", 2001.

Eserde, 1918 - 1920. yıllarda Ermenilerin Nahçıvan'da gerçekleştirdikleri katliamlar ve Türk ordusunun ve onun baş kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın Nahçıvan'ı Ermeni tecavüzünden kurtarması konu edilmektedir. Eser, esasen yaşanmış anılar üzerine kaleme alınmıştır.

Latif Hüseyinzade, 2001.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	1
Sunuş.....	2
Nahçıvan'da "Kazım Karabekir Paşa camii'nin" açılış merasiminde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in nutku.....	7
Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclisinin başkanı Vasif Talıbov'un konuşması.....	14
Timsal Karabekir'in konuşması.....	16
Nahçıvan'da Mili Komite.....	18
Hüseyin Cavid "Rüştiye" okulunda.....	23
Türkiye'den ilkyardım.....	27
Yaycı faciası.....	31
Kurtuluş günü.....	35
Büyük Türk komutanı Kazım Karabekir Paşa Nahçıvan'da.....	37
Bayrak çekiliş coşkusu.....	38
Kazım Karabekir Paşa adına Nahçıvan Rüştiye okulu.....	41
İlk ve son dersimiz.....	43
Tebriz'in kurtuluşu ve Paşa'nın adına şenlikler.....	44
Nahçıvan'da Aras-Türk Cumhuriyeti.....	49
Paşa ile son görüş.....	57
Türk ordusunun Nahçıvan'dan ayrılışından sonra.....	58
Yabancı zorakıcılar.....	61
Milletvekili Hüseyin Cavid Bakü'de.....	65
Nahçıvan kadim Türk meskenidir.....	68
Kılıç ve kalem sahibi Kazım Karabekir Paşa.....	75
Uluslararası önem taşıyan tarihi mukaveleler (antlaşmalar).....	80
Nahçıvan'da Kazım Karabekir camisi.....	84

ÖNSÖZ

Azerbaycan'ın eski ilim, maarif ve kültür merkezlerinden olan Nahçıvan, Yakın Doğu medeniyetinin gelişmesinde mühim rol oynamıştır. Bu kadim diyar büyük şahsiyetleri, kahraman evlatları, devletçilik yeteneğine sahip insanları ile ün kazanmıştır. Nahçıvan halkı tarihin çeşitli dönemlerinde olduğu gibi, 1918 - 1920'nci yıllarda terörist Ermeni çeteleri çökerterek kendi devletçilik hakkını elde etmiştir.

Tesadüf değildir ki, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Cenap Haydar Aliyev, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin 75. yıldönümü ile ilgili bayram kutlaması hakkında 4 Şubat 1999'da özel ferman imzalamıştır. Bu önemli ferman Nahçıvan'ın eski ve yeni tarihinin, kültürünün ve onun büyük şahsiyetlerinin daha geniş araştırılmasına ve öğretilmesine yön vermiştir. Bu ferman eski Sovyet komünist rejiminde yazılmasına ve söylenmesine imkan verilmeyen, hep halktan gizli tutulan belgelerin, tarihi olayların ve hatıraların yazılarak geniş halk kütlesine ulaştırılmasına olanak sağlamıştır.

Bunlardan biri de 1918 - 1920. yıllar arasında Ermenilerin Nahçıvan'da gerçekleştirdikleri kanlı cinayetlerdir.

"Büyük Ermenistan" hayalini gerçekleştirmek için Ermeniler 1918 -1920. yıllarda Azerbaycan'ın başka bölgelerinde olduğu gibi Nahçıvan'da da Türk ve Müslümanları yok etmek amacıyla kanlı cinayetler işlemişlerdir.

O dönemde Nahçıvan'da yaşayıp büyüyen Latif Hüseyinzade şahidi olduğu bu dönemin acılı - kanlı hadiselerini "Aras Şahittir. 1918 -1920. Yıl Hatıralarım" adlı eserinde kaleme almıştır. Bu dönem Nahçıvan tarihinin araştırılması ve öğrenilmesi takdire şayandır.

SUNUŞ

Büyük önder Atatürk'ün yakın dostu, meslektaşı benim sevimli muallimim, bir asker olarak başkomutanım, büyük Türk Serdarı Kazım Karabekir Paşa'nın aziz kızı, paşanın timsali olan kahraman Türk kadını, sayın Timsal Karabekir hanım efendiye en derin muhabbetlerimle ve saygılarımla.

Latif HÜSEYİNZADE

(Doçent Doktor 104 yaşına kadar eğitimcilik yapmış, aynı zamanda K. Karabekir Paşa'nın mahiyetinde asker olarak görev yapmıştır. Halen Bakü'de yaşamaktadır. Haziran 2006 Nahçıvan)

Latif Hüseyinzade Talip oğlu 1903 senesinde Nahçıvan şehrinde doğmuştur. 1930 senesinde Bakü'de Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Şarkiyat fakültesini bitirmiştir. Doğubilimcidir, filoloji bilimler doktoru ve doçenttir. 75 senelik pedagoji faaliyeti ile beraber bilimsel araştırmalar da yapmıştır. 10 kitap ve 300'e kadar makalenin yazarıdır. L. Hüseyinzade Azerbaycan Cumhuriyeti'nin emektar eğitimcisi, emek ve savaş gazisidir. Devlet tarafından bir sıra madalya ve fahri adlara lâyık görülmüştür.

1918 yılı Mart ayının başlarında Nahçıvan cemaati Nevruz bayramı hazırlığı içindeyken, şehri işgal etmek isteyen Ermenilerin Şahab, Elihanlı, Zaviye mahallelerini top ateşine tuttuklarını, ailelerinin de yaşadığı Sarvanlar mahallesini ve bu mahalleye yakın Gomayı, Dize, Hoşulu mahallelerini de işgal ederek evlerini soyup yandırdıklarını yazar kendi gözleri ile görmüş ve yürek acısı ile dile getirmiştir.

İlk kez 1828 yılında Nahçıvan'a getirilirken yerli insanların onlara gösterdikleri merhamet ve yardımlarını unutan Ermenilerin canice emellerine karşı halk cesaretle cevap verip onları susturabilmiştir. 1918 yılı, Haziran ayının başlarında Andranik 15 binlik taşnak çetesi ile aniden Nahçıvan arazisine sokulmuştur. Onlar ilk olarak 700 evlik Yaycı köyünün ahalisini kılıçtan ve süngüden geçirerek Aras nehrine dökmüşlerdir. Aras bu kanlı cinayetlere şahittir...

Andranik'in ordusu Nehrem köyünü kuşatarak top ateşine tutsa da köye girememiş, lakin köy etrafındaki obaları basarak kadın, çocuk ve çobanları vahşicesine öldürmüşlerdir. Ermenilerin bu kanlı cinayetlerine "Hatıralar"da yer verilmiştir. Andranik Nahçıvan'ın Türk - Müslüman ahalisini katletmek amacıyla kenti işgal etmek için harekete geçmiştir. Ahalî soykırımı karşısında, vatan Ermeni işgali tehlikesindeydi. Latif Hüseyinzade belirtiyor ki, Nahçıvan'ın bu ağır zamanında Mustafa Kemal Paşa'nın gösterişi ile, Enver Paşa'nın ve Kazım Karabekir Paşa'nın komutasındaki

Türk ordusu Nahçıvan'ın yardımına geldi. Taşnak ordusu dağıtıldı. 1918'ci yıl, Temmuz 7'de şanlı Türk ordusu zafer marşı ile şehre girerek Nahçıvan'ı Ermeni tecavüzünden kurtardı. Nahçıvan halkı Türk ordusunu büyük coşkuyla karşıladı. "Hatıralarda deniliyor ki, eğer Türk ordusu Nahçıvan'a yardıma gelmeseydi bu vilayette Türk - Müslüman bir kişi bile kalmayacaktı.

Eserde Nahçıvan aydınlarının isteği ve Kazım Karabekir Paşa'nın teşebbüsü ile Nahçıvan Aras - Türk Cumhuriyeti'nin teşkilinden ve o zaman Nahçıvan'da yaşayan büyük şairimiz Hüseyin Cavid'le Kazım Karabekir Paşa arasındaki dostluk ilişkilerinden, Nahçıvan'ın geleceği için bu dostluk ilişkilerinin olumlu neticelerinden bahsedilir. Burada bir sıra önemli delil ve olaylar verilmiştir ki, bunlar tarih bilimimiz, Cavid'i araştırma ve öğrenme açısından ve aynen Türk generali Kazım Karabekir Paşa'nın hayat ve savaşlardaki faaliyetinin şimdiye dek bilinmeyen hususlarını öğrenmek açısından hem Türkiye, hem de Azerbaycan okuyucusu için oldukça önemlidir.

Türk ordusunun Nahçıvan'dan gitmesi sırasında Rüştüye mektebinde Kazım Karabekir Paşa ile veda görüşü yapılmıştır. Latif Hüseyinzade "Hatıralarında" belirtiyor ki, bu görüşte Kazım Karabekir Paşa "Nahçıvan Hatıralarını" nümayiş ettirirken burada çektiği resimleri gösterdi ve "Öğütlerim" adlı eserinin bir el yazımını nüshasını Cavid Efendi'ye armağan etti. Sonra üzerinde Şerur, Nahçıvan, Culfa, Ordubat bölgelerinde "Ermeni Mezalimi" adlı el yazımını hatıralarını göstererek - "Ben bu hatıralarımda bu bölgelerde Ermenilerin fenalıklarını, öldürdükleri insanların sayısını, yaptıkları köylerin miktarını toplayarak yazmışım. Bunu Türkiye'de yayınlatarak bütün dünyaya yayacağım." - dedi. Ancak kaynakların yazdıklarına göre eserin Ermeniler veya herhangi bir hain elle çalınması yüzünden Paşa eseri bastıramamıştır. Bu gerçek, Ermenilerin Nahçıvan bölgesinde yaptıkları cinayetlerin ne kadar facialı olduğunu bir daha ispatlamaktadır.

Kazım Karabekir Paşa Türkiye Harbiye Bakanlığı'na yazdığı raporunda belirtmiştir ki, Ermenilerin Nahçıvan ülkesinde Müslümanlara karşı yaptıkları soykırım, Türklerin Türkiye'de Ermenilere karşı yaptıkları sözde soykırımından kat kat fazladır. Eğer Türk ordusu bu bölgelerden çıkarsa, az zaman içerisinde burada bir Türk - Müslüman kalmayacaktır.

Türk ordusunun Nahçıvan'dan gitmesinden sonra yabancı devletlerin himayesinden istifade eden taşnak Ermenistan hükümeti, Nahçıvan ülkesini ve hatta Doğu Anadolu'nun bir sıra bölgelerini işgal etmek için yeniden kanlı cinayetler yapmaya başlamıştı.

Ama Doğu cephesinin kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın emrinde olan Türk ordusu ve Nahçıvan Aras - Türk Cumhuriyeti'nin kendi ordusu karşı hücumla geçerek taşnak çetelerini mağlup etmiştir. Türk ordusu düşmanı takip ederek Gümrü'yü de ele geçirmiştir. İrevan'ın da tehlikede olduğunu dikkate alan Ermeniler barış istemiştir. Ermenilerin barış isteği Türkiye hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın başçılığı ile 1920. yılın 2 Şubat'ında Gümrü'de Türkiye ile Ermenistan arasında barış anlaşması yapılmıştır. Tecavüz yanlı olduklarının sonucunu Ermeniler "Gümrü" anlaşmasında gördüler. Gümrü mukavelesini Mustafa Kemal Atatürk Yeni Türkiye'nin büyük harbi-siyasi zaferi olarak değerlendirmiş ve bu münasebetle Kazım Karabekir Paşa'yı ve beraberindekileri tebrik etmiştir.

Çok doğru olarak "Hatıralar"da deniliyor ki, bu zafer hem de devletçilik statüsü kazanmış Nahçıvan'ın tarihi galebesi olmuştur.

Nahçıvan'ın tarihi mukadderatı ile bağlı bu anlaşmada ilk kez olarak Nahçıvan'ın devletçilik statüsü tespit ve tasdik edilmiştir. 16 Mart 1921'de Moskova ve yine 1921 yılı 13 Ekim'de imzalanmış tarihi mukavelelerde Nahçıvan'ın özerkliği ile bağlı bir sıra maddeler konulmuştur.

Kazım Karabekir Paşa'nın imzaları olan bu anlaşmalarda Ermenistan hükümet temsilcilerinin de imzaları vardır. İmzalarına saygılı olmayan, imzaladıkları anlaşmalara sadık kalmayan Ermeniler, Azerbaycan halkına karşı kin ve adavetlerini bugün de sürdürmektedir. 20 Ocak 1990 senesindeki tanığı olduğumuz kanlı Baku katliamı, Ermeni taşnak çetelerinin Karabağ'da akıttıkları günahsız kanlar, amansız Hocalı soykırımı, 1918 yılında Ermenilerin Bakü'de, Nahçıvan'da ve Azerbaycan'ın başka bölgelerinde gerçekleştirdikleri katliamların korkunç bir devamıydı.

Son olarak şunu belirteyim ki, Latif Hüseyinzade'nin kaleme aldığı "Hatıralar" günümüzün siyasi hadiselerini bariz görüp, netice çıkarmak için bir ibret numunesidir. Eser gençlerimizin milli, manevi terbiyesi için çok değerli olduğu gibi, tarihimizin bu dönemini araştıranlar açısından da çok zengin ve önemli bir kaynaktır.

Prof. Dr. İsmayıl HACİYEV
(Tarihçi)

TÜRKİYE - AZERBAJCAN DOSTLUĞU, KARDEŞLİĞİ **SAĞLAM, SARSILMAZ VE EBEDİDİR.**

NAHÇIVAN'DA "KAZIM KARABEKİR PAŞA CAMİİ" NİN **AÇILIŞ MERASİMİNDE AZERBAJCAN CUMHURBAŞKANI** **HAYDAR ALİYEV'İN NUTKU**

-Muhterem han. mlar ve cenaplar!

Aziz bacılar, kardeşler, dostlar!

Türkiye Cumhuriyeti'nden Azerbaycan'a, Nahçıvan'a gelmiş çok saygın konuklarımız, dostlarımız, kardeşlerimiz!

Bu günlerde biz Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin yaranmasının 75. yıldönümünü kutlamaktayız. Bu, bütün Azerbaycan halkının bayramıdır. Çünkü Azerbaycan'ın güzel bir diyarı, aynı zamanda Azerbaycan'a düşman olan bazı kuvvetler tarafından 20. yıllarda Ermenistan arazisi vasıtasıyla Azerbaycan toprağından ayrı salınmış Nahçıvan'ın özerkliğe kavuşturulması ve 75 sene zarfında özerk devlet gibi yaşaması büyük olaydır. O yüzden bu bayram bütün Azerbaycan halkının bayramıdır.

Bu bayram bizim dostlarımızın, kardeşlerimizin de bayramıdır. Aynı şekilde bizim dost, kardeş Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk halkının bayramıdır. Bu coşkulu kutlamalarda Türkiye Cumhuriyeti'nin en yüksek seviyeli temsilcisi grubunun iştiraki tesadüf değildir. Onlar bizimle beraberdir, bu bayram günlerini bizle birlikte kutlamaktalar.

Buraya Türkiye'nin çok yüksek seviyeli temsilcilerinin gelmesi ile beraber, bu bayramı Türkiye Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı, Azerbaycan halkının aziz dostu, benim kardeşim Süleyman Demirel, gönderdiği mesajla tebrik etmiştir. Onun tebriki dün bayram coşkusuna toplanılan salonda duyulurken halk ve insanlar tarafından büyük sevinç ve içtenlik hissi ile karşılandı.

Dün kutlanılan bayram sırasında aziz dostumuz, kardeşimiz, zati-alileri Süleyman Demirel Nahçıvan'a telefon açtı, bizi bu bayram dolayısıyla bir daha tebrik etti, benimle telefonla konuştu, Nahçıvan Ali Meclisi'nin başkanı Vasif Talıbov'la konuştu ve bayram tebrik mesajının bir daha bu halka duyurulmasını rica etti.

Ben dün de dedim ve bugün de belirtmek istiyorum ki, bu bayram günlerini kutlamak hakkında birkaç ay bundan önce sayın Süleyman Demirel'le konuşurken biz anlaştık ki, bayrama beraber geleceğiz ve O, Nahçıvan'ı bir daha ziyaret edecektir. Bu arzularla Nahçıvanlılar da yaşıyordu, ben de yaşıyordum. Ancak Türkiye'de yaşanan deprem faciası ve büyük insan telefati şimdi Türkiye devletinin, Türkiye hükümetinin bütün dikkatini bu felakete çekmiştir. Türkiye'nin cumhurbaşkanı bütün dış seferlerini iptal etmiştir. Bu yüzden buraya gelmesi mümkün olmadı.

Bugün bu fırsattan yararlanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk halkının yüzleştiği ağır felaket, deprem, facia ile ilgili Azerbaycan halkının kederini, gamını ve başsağlığını bir daha beyan ediyorum. Dün biz coşkulu törende büyük Atatürk'ün sayın Süleyman Demirel'in mektubunda yazılmış sözlerini derin minnet duygusuyla karşıladık. O sözler daima bizim aklımızdadır. Büyük Atatürk demiştir: "Azerbaycan'ın elemi bizim elemimizdir, Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimizdir". Biz de Azerbaycan cumhurbaşkanı olarak ben de Azerbaycan devlet bağımsızlığını elde ettikten sonra demişim: "Türkiye'nin elemi, derdi, kederi bizim derdimizdir, bizim kederimizdir, Türkiye'nin sevinci bizim sevincimizdir".

Bu yüzden o facialı günleri biz bir yerde geçirdik, beraber olduk. O günlerde Türkiye ve Azerbaycan halklarının birliği bir daha gösterildi. Biz derhal yardım elimizi uzattık ve depremin ortaya çıkardığı zararları aradan kaldırmak için imkan dahilinde yardım gösterdik. Bunların hepsi, ayrıca bugün burada Türkiye'nin Diyanet

İşleri Başkanlığı tarafından inşa edilmiş ve Nahçıvan'a, Azerbaycan'a hediye edilmiş güzel caminin açılması da Türkiye - Azerbaycan dostluğunun, kardeşliğinin güzel örneğidir.

Evet, biz defalarca diyoruz: "Biz bir millet, iki devletiz". Bu, bizim dostluğumuzun, kardeşliğimizin anlamını ve özetini teşkil ediyor. Bu dostluk, kardeşlik, Türk halkı, Anadolu Türkleri ile Azerbaycan halkı, Azerbaycan Türkleri arasında asırlardır gelen dostluk ve kardeşliktir.

Azerbaycan'da Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra biz 70 sene birbirimizden ayrı kalmıştık. Ama bu 70 sene bizi birbirimizden kalben ayırmamıştır. Azerbaycan kendi devlet bağımsızlığını ilan ederken, hür devlet olarak dünyaya beyanat verirken, sınırlar açılır açılmaz Türkiye ve Azerbaycan bir daha birbirine kavuştu - ebediyete kadar.

Azerbaycan halkı ağır zamanlarında Türkiye'nin ve Türk halkının yardımını görmüştür ve daima buna minnettardır. Özellikle 1918-19. yıllarda büyük Atatürk'ün kumandanlığı ve başçılığı ile kurtuluş savaşı sürerken, kendi topraklarını Ermenilerden ve diğer düşmanlardan temizleyen Türkiye Azerbaycan'a - Nahçıvan'a da yardımını gösterdi.

Evet, Türkiye ordusu - Enver Paşa'nın, Nuri Paşa'nın kumandasındaki Türk ordusu Azerbaycan'a geldi, Gence'ye, Nahçıvan'a, Bakü'ye geldi ve Azerbaycan'ın o zamanki felaketlerden kurtulmasına yardım etti, şehitler verdi. En gergin durum burada yaşanmıştı. Çünkü Ermeni taşnakları hücum edip burayı işgal ediyorlardı. Yine de Türk kardeşlerimiz, Türk ordusu, Mustafa Kemal Atatürk'ün ordusu burayı Ermeni taşnaklarından, bizim düşmanlarımızdan kurtardı.

Benim genç zamanımda, 13-16 yaşlarımda, orta okulu bitirdiğim yıllarda bana ders veren, ana dili, Türk dili, Azerbaycan dili dersi veren öğretmenim burada bulunmaktadır - Latif Hüseyinzade. Dün coşkulu merasimde öğretmenlerimi

hatırlıyordum. 60 sene, belki de 65 sene bundan önce ders veren öğretmenlerden birinci olarak aziz öğretmenim Latif Hüseyinzade'nin adını çektim. O, dün törende yoktu. Ancak onu yad ettiğimi televizyondan duyunca bugün buraya gelmiştir. Ben burada onunla görüştüm. Çok memnunum, çok sevinçliyim ki, şimdiye dek yaşıyor, faaliyetlerini sürdürüyor ve büyük işler yapıyor.

Hatırlıyorum, ben Moskova'da Sovyetler İttifakı gibi süper-devletin başındakilerden biri olduğum zaman istifamı duyurdum ve beni Moskova'da takip ettiler. Orada beni çok incittiler. Hatta büyük tehlikeler karşısında kalmıştım. Türk halkı şunu da bilmelidir ki, ben Rus imparatorluğu tarihinde, Sovyet imparatorluğu tarihinde, Sovyet süper devletinin tarihinde Kremlin'de, o devletin başında duranlardan ilk Azerbaycan'lı, ilk Türk, ilk Müslüman olmuştum.

İyi hatırlıyorum, 1982 yılında, - o zaman Azerbaycan'ın başçısıydım, - beni Moskova'ya davet edip siyasi Büronun üyesi ve başbakanın birinci muavini görevine tayin ederken, Türkiye gazeteleri büyük sevinçle benim fotoğraflarımı yayınlamış ve yazmışlardır ki, Kremlin sarayının başına bir Türk oğlu yükseldi. Evet, bu, bizi - Azerbaycanlıları, Türkleri, Müslümanları çok sevindirdi. Ancak düşmanlarımızı kederlendirdi. Ben beş sene orada çalıştıktan sonra mecburi istifa ettim. Benim aleyhime Ermeni düşmanlarımız tarafından çeşitli propagandalar yapılıyor, yalan ve iftiralar atılıyordu. Moskova'da üç yıl ağır bir şeraitte yaşadıktan sonra kendi vatan toprağıma, Azerbaycan'a dönmeyi kararlaştırdım. Bakü'ye geldim. Maalesef orada da namertler, dürüst olmayan insanlar benim yaşamama imkan vermediler. Buraya, Nahçıvan'a geldim. Burada beni kucakladılar, koyunlarına aldılar, burada beni yaşattılar.

Bunları anlatmamdaki sebep şudur ki, ben o ağır dönemde Nahçıvan'a geldim. Burada kız kardeşim yaşıyordu, onun küçükük evine yerleştim. Beni sayıp sevenler küçük bir avluda beni

sabahtan akşama kadar ziyaret ediyorlardı diyebilirim. Öğretmenim Latif Hüseyinzade de geldi. O kadar çok sevindim ki! Çünkü ondan 1939 yılında ayrılmıştım, görüştüğümüzde ise 1990 senesi idi. Oturup karşılıklı çok sohbet ettik. Ben onun o zaman dediği sözleri size aktarmak istiyorum. Dedi ki; "Azizim Haydar, sen çalış ki, Ermeni düşmanlarımızın burada karşına al, Nahçıvan'a tecavüz etmelerine imkan verme. Çünkü 1918. yılda onlar Nahçıvan'a baskın ettiler, eğer Türk ordusu buraya gelmeseydi, Kazım Karabekir Paşa'nın ordusu Nahçıvan'a gelmeseydi hepimiz katledecekerdik. Bu, benim gözümün önünde olan hadisedir".

Yani 1990 senesinde Latif öğretmen, Latif Hüseyinzade 1918 yılını hatırladı ve o yılların tanığı olarak bana bir büyüğüm olarak, bir öğretmen gibi tavsiyelerde bulundu. Ben ona dedim ki; "Aziz öğretmenim, ben büyük bir hayat yolu geçmişim. Bugün Nahçıvan'a mecburiyetten geldim ama aynı zamanda geldim ki, sizinle bir yerde olayım, beraber olayım, kendi vatandaşlarımla bir yerde olayım ve vatanımı koruyayım. Eğer koruyabilirsem koruyacağız, koruyamazsam -hepimiz bir yerde şehit olacağız".

Türk ordusunun, özellikle Kazım Karabekir Paşa'nın adı Azerbaycan'da, hususiyile bu bölgede meşhurdur ve her zaman büyük saygı ve ihtiramla yad edilir. 1921 yılında yine de Nahçıvan etrafında mücadele yapılıyordu, Ermeniler burayı ellerine geçirmek istiyorlardı. Ancak Nahçıvan halkı kendi iradesini gösteriyordu. 1921 senesinde Kars'ta Azerbaycan halkı için çok önemli olan Kars mukavelesi imzalandı. Bu anlaşmayı Türkiye, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan imzaladı. Bu imzalarla Nahçıvan'ın, Azerbaycan'ın terkinde olduğu onaylandı. Burada da esas rolü Türkiye oynadı. İşte o Kars anlaşmasının altında bizim saygın paşamız Kazım Karabekir Paşa'nın imzası var.

1988 yılında Ermenistan Azerbaycan'a tecavüz eden zamandan (Azerbaycan daha Sovyetler ittifakının terkinde idi) Türkiye Azerbaycan'la bir yerde oldu, Azerbaycan'ı destekledi,

Ermeni tecavüzcülüğünü kötiledi ve kınadı. Türkiye Ermenistan devletini şimdiye dek tanımamakta, Ermenistan'la sınırlarını açmamaktadır.

1990-93 senelerinde, ben burada yaşarken, Ermenistan'la Azerbaycan arasında savaş sürerken, Nahçıvan ağır bir durumdayken, Nahçıvan'ın başçısı gibi ben yine de elimi Türkiye'ye uzattım. Aziz dostum Süleyman Demirel'e müracaat ettim, onunla telefonda konuştum. O, derhal yardıma geldi. Biz beraber, bir yerde köprü yaptık - "Ümit Köprüsü", "Hasret Köprüsü". O köprü Türkiye ile Azerbaycan'ı birleştirdi. Artık o köprüden geçerek sizler - aziz konuklarımız, buraya geldiniz, bizler de Türkiye'ye gidip geliyoruz. 1992. yılı, Mayıs'ın 28'inde bu köprü'nün coşkulu açılışını da biz - başta Süleyman Demirel olmakla Türkiye hükümeti ve Nahçıvan hükümeti, ben - bir yerde bayram ettik.

Aziz dostum Süleyman Demirel'le benim çok sohbetlerim olmuş, özellikle bu bölge hakkında, Kazım Karabekir Paşa hakkında. O, bir defasında bana dedi ki; "Bir kitap var - 'Suyu Arayan Adam', okuman için onu sana gönderirim. Benim malumatım vardı, ama O istiyordu ki, daha çok olsun. Aldım, okudum, çok güzel bir kitaptır, çok güzel! Buradaki olaylar, ayrıca Kazım Karabekir Paşa'nın faaliyeti ve o dönem çok güzel yansıtılmıştır. Yani sayın Süleyman Demirel'le benim aramda olan dostluk ilişkileri çerçevesinde biz bu tarihi bir yerde tahlil etmiş, bir yerde düşünmüşüzdür.

Şimdi ne mutlu, ne bahtıyarız ki, bu günlere gelip çıkmışız. Türkiye - Azerbaycan dostluğu, kardeşliği sağlam olup, sarsılmazdır ve ebedi kalacaktır!

Sayın Diyanet işleri başkanı söyledi ki, bu, Haydar Aliyev'in eseridir. Ben buna çok memnunum ama aynı zamanda gerçek de budur ki, ben burada çalışırken köprüyü açtık, yollar açıldı, gittik - geldik. Türkiye buraya her türlü yardımda bulunuyor. Ben rica ettim ki, buraya bir cami de yapılsın. Çünkü halkımız 70 yıl dininden ayrı

kalmıştır. Kalbinde dinini yaşatsa da, din yasak edilmiştir. Nahçıvan'da Allah'ın evi azdır, bunu gerçekleştirmek lazımdır. Benim bu ricam da kabul edildi. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kararı ile bu caminin inşası için yer arandı. Biz birlikte bu yeri bulduk. Sonra caminin inşa planını getirdiler ve onun temeli atıldı.

Sonra ben Bağ'u'ye gittim, Azerbaycan'ı yönetmeye başladım. Ancak caminin inşasının nasıl sürdüğü ve ne zaman biteceğiyle daima ilgilendim. Çünkü camii görmek ve onun açılışında iştirak etmek için acele ediyordum. Allah bu kismetini bana verdi. Bunun için de ben büyük iftihar hissiyle bu muhteşem caminin açılışında iştirak ediyorum ve bu hadise münasebetiyle hepimizi yürekten tebrik ediyorum.

Türkiye'den gelen misafirlerimizin hepsi bizim için azizdir. Ancak buraya gelene ve Türkiye'nin büyükelçisi bana bilgi verene kadar, hepimiz için çok kıymetli bir insanın - Kazım Karabekir Paşa'nın kızının da buraya geldiğini hiç bilmiyordum. Aziz bacım, siz bizim için çok değerlisiniz, Azerbaycan halkı için değerlisiniz, Nahçıvan'lılar için değerlisiniz. Çünkü sizin kahraman babanız Azerbaycan halkı için, Nahçıvan için büyük hizmetler göstermiş ve büyük iz koyup gitmiştir. Bunun için ben teşekkür ederim ki, siz buradasınız. Sizi ayrıca selamlayarak teşekkürümü sunuyorum.

Aziz dostlar, sizi bir daha tebrik ederim. Düşünüyorum ki, bandı beraber kesmeliyiz. Sağ olun!

"Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in konuşması büyük dikkatle dinlenildi ve defalarca gür alkışlarla karşılandı).

("Azerbaycan" gazetesi, 16 Ekim 1999)

NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ ALİ MECLİSİNİN BAŞKANI VASİFTALİBOV'UN KONUŞMASI

- Zati alileri, cenap cumhurbaşkanı!

Sayın konuklar, tören iştirakçileri!

Uzun asırlar boyu halkımız camii inşa etmeyi mukaddes ve sevap iş olarak görmüştür. Yüceltilen bu Allah'ın evlerinde insanlar dahilen saf, ulvi, pak emeller ruhunda terbiye olunurlar.

1969 yılında siz Azerbaycan yönetimine geldikten sonra başlanan kuruculuk çizgisinin devamı gibi, dini manevi değerlere de saygı artmıştır. Halkımız sizi Allah'ın lütfü ve kendisinin kurtarıcısı adlandırarak hakiki hislerini ifade ediyor ve inanıyor ki, bütün ömrünü vatanın ve milletin mutluluğuna adanmış devlet başkanı memleketi ulvi niyetlere ulaştıracak, büyük galibiyetlere götürecektir.

Sizin "Allah'ın yolunda hepimiz bir olalım!" çağrışınız bütün dönemler için aktüeldir ve Azerbaycan'ımızı gelişime, refaha götüren ebedi slogandır. Bugün açılışına topladığımız "Kazım Karabekir Paşa Camisi"de dini değerlerimize olan şefkatinizin ifadesidir. Siz Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclisi'nin başkanırken, komşu İran ve Türkiye ile geliştirdiğiniz ilişkiler, esasını koyduğunuz dostluk münasebetleri ayrı ayrı alanlarda olduğu gibi, din ve vicdan özgürlüğünde de mühim rol oynamıştır.

Açılışına topladığımız bu caminin İnşa belgeleri 1993 senesinde sizin başkanlığınızla onaylanmış, inşa yerinin burada seçilmesi emrini vermişsiniz.

1997 yılından itibaren Türkiye'nin Diyanet İşleri Vakfı'nın direktifi ile burada inşaat yapılmış ve bitirilmiştir.

Sayın tören iştirakçileri! Camiye adı konulmuş Kazım Karabekir Paşa Nahçıvan'ın Ermeni işgalinden kurtulmasında mühim rol oynamış tarihi şahsiyetlerden biridir. Kurtuluş savaşı yıllarında büyük Atatürk, Doğu cephesinin kumandanı olan Kazım

Karabekir Paşa'ya Erzurum, Kars, Ardahan ve Ağrı ile beraber, komşu ve kardeş Nahçıvan'la da bağlı mühim emirler vermiştir. Bu emirlerde Nahçıvan'ın Ermeni işgalinden korunmasına ve kurtarılmasına dair gösterişler yer almaktadır.

Büyük Atatürk'ün sadık meslektaşı, Doğu cephesinin kudretli kumandanı Kazım Karabekir Paşa verilmiş emirlerin başarıyla hayata geçirilmesi için akıllı hareket ederek düzgün planlar hazırlamıştır. Ciddi ve düşünülmüş tedbirler sayesinde bir taraftan Nahçıvan bölgesi Ermenilerden temizlenmiş, diğer taraftansa o zaman çeşitli yollarla Rusya'dan yardım alan Anadolu için Nahçıvan - Zengezur geçidi açılmıştır. Tüm bunlara göredir ki, Atatürk'ün ve onun meslektaşlarının adları Nahçıvan'da büyük ihtiramla anılıyor. Artık Nahçıvan kentinde en büyük caddelerden biri Atatürk adını taşımaktadır. Açılışına topladığımız camiye Kazım Karabekir Paşa'nın adının verilmesi de tamamen doğaldır.

Bu camii binasının inşası, özerk cumhuriyette gerçekleştirilen diğer kuruculuk tedbirleri muhterem Haydar Aliyev'in başkanlığı altında ülkede yaranmış sabitliğin, refahın bariz tezahürüdür. Kadirşinas halkımız şefkate sadakatle yanıt veriyor. Yüce Tanrı hak yolunda olanları, sevap iş görenleri hiçbir zaman unutmaz.

("Azerbaycan" gazetesi, 16 Ekim 1999)

TİMSAL KARABEKİR'İN KONUŞMASI

- Sayın cumhurbaşkanım Haydar Aliyev!
Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin sayın üyeleri!
Sayın İçişleri Bakanı!
Sayın Diyanet İşleri Başkanı!
Nahçıvan Ali Meclisi'nin sayın başkanı!
Milletimizin değerli evlatları, hemşerilerim!

Hayatımın en müstesna gününü sizin huzurunuzda geçiriyorum. Babam Kazım Karabekir'e gösterdiğiniz bu kadirşinaslığa göre minnettarlığımı ve teşekkürümü sunuyorum.

Azerbaycan ve Türkiye aynı milletin yarattığı iki devlettir. Kendimi kendi vatanımda hissediyorum. Babam da uzun yıllar bundan önce kendi vatanı için savaşmış, milletin geleceğine inanmıştır.

Memnunum ki, problemleri düğümler açıldı ve bugün bağımsız Azerbaycan devleti Türk milletinin bir eseri olarak ebedi yaşayacaktır. Ermenilerin işgal ettikleri vatan toprakları büyük devlet adamı Haydar Aliyev'in çabaları ve siyaseti sayesinde mutlaka kurtarılacaktır.

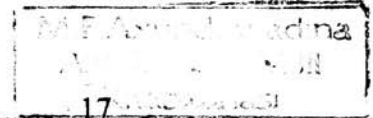
Dün olduğu gibi, bugün de Türkiye bütün imkanları ile Azerbaycan'lı kardeşlerinin yanında olacaktır. Bu hatıra camisi Türk milletinin birliği ve bütünlüğünün remzi olarak daima nur saçacaktır. İnanıyorum ki, Kazım Karabekir'in ve şehitlerimizin aziz ruhları bu vatan topraklarını sessiz duaları ile ebedi koruyacaktır. Sizlere sevgilerimi ve teşekkürlerimi sunarak sözlerimi bitiriyorum.

Yaşasın Azerbaycan! Yaşasın Türkiye!

("Azerbaycan" gazetesi, 16 Ekim 1999)

51991-5

ARAS ŞAHİTTİR

NAHÇIVAN'DA MİLLİ KOMİTE

1918 senesinde Azerbaycan'da Bağımsız Demokratik bir cumhuriyet kuruldu. Ancak, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvan ülkesi coğrafi açıdan Azerbaycan'la ilişki kuramadığından, tecrit olunmuş bir durumda kalmıştır. Bu zaman ülkeyi idare etmek için vatansever güçlerin, öğretmen ve aydınların, ileri görüşlü kişilerin teşebbüsü ve Cafergulu hanın liderliği ile 1918. yıl Şubat ayının ortalarında geçici bir hükümet seviyesinde "Türk Müslüman Milli Komitesi" adı altında bir inzibati bölge oluşturuldu. Nahçıvan'da yaratılan bu "Milli Komite", ahalisi daha çok Müslümanlardan oluşan Mehri, Ordubat, Culfa, Şahbuz, Şerur - Dereleyez ve bir sıra Müslüman Türk Bölgelerini himayesine aldı. Milli Komite bu bölgelerde yaşayan az sayılı Ermeni, Kürt ve diğer halklarla da dostluk ve beraberlik ilişkisini başlattı. Lakin, "Büyük Ermenistan" yaratmak hayaliyle yaşayan Ermenilerin Nahçıvan'da bütün Müslümanları katletmek ve Nahçıvan'ı Ermenileştirmek ve Ermenistan'a katmak niyetleri de duyulmaktaydı. Ülkenin ve halkın bu düşmanlardan korunması nedeniyle seferberlik ilan edilerek gençlerden ibaret bir ordu oluşturuldu.

Askeri eğitim almış Cafergulu han Kengerli'nin oğlu Kelbalı han Kengerli bu orduya baş kumandan tayin edildi. Bir hoş tesadüf neticesi ordu silahla da temin edildi. Şöyle ki, İran'dan Rusya'ya dönen Rus askerleri Culfa ilçesinde geçerken, aynı orduda yer alan Büyük han isimli (bu onun gerçek ismi değildir) bir Çeçen veya Avar soylu Müslüman subayı, kumandanı olduğu hisselerin ve diğer hisselerin silahlarını ve 12 adet topunu Müslüman Milli Komitesi'nin kullanımına sundu ve kendisi de bir müddet Nahçıvan'da kalarak ordunun gelişmesine yakından yardım etti. Müslümanlara karşı kin besleyen, düşmanca ruhla yaşayan Ermeniler, Müslüman Milli Komitesi'ne tabi olmamak için Müslümanlar aleyhine şer ve yalan uydurarak Ermenileri yöneten bir komite kurdular. Yeni kurulmuş bu

Ermeni milli komitesi elde ettikleri imkandan da yararlanarak Ermenistan'dan askeri araç gereç vs. yardım almaya başladılar. İrevan (Erivan)'dan gizli yollarla taşnak gönüllüleri Ermeni köylerine girmeye başladı. Onlar Ermenilerle birlikte yaşayan Müslüman ailelerini köyden çıkararak katlettiler ve evlerini yakıp yıktılar. Acı haberler şehir halkını heyecana getirdi. Ermenilerin çok olduğu köylerde yaşayan Müslümanlar evlerini terk ederek Müslüman köylerine göçmek mecburiyetinde kaldılar. Şehirdeki Müslüman mahallelerinde yaşayan Ermenilerse Ermeni mahallelerine taşındılar. Durum gittikçe gergin hal almaya başladı. Ermeniler köylerde başlattıkları katliamları şehirde de sürdürdüler. Hatta Nahçıvan'da kalmış bir kısım Rus askerlerini de kıskırtıp, Müslümanlara karşı tahrik ederek onlarla birlikte kentin Şahap, Hoylu, Gala mahallelerini ateşe tuttular. Nahçıvan halkı onlara karşı mukavemet göstererek savaşın yatışmasına çaba sarf ettiler. Nihayet Ermeniler beyaz bayrak açarak barış istediklerini bildirdiler. Onların ricası üzerine her iki tarafın ateşi kesilerek barış sağlandı. Ermenilerin beyaz bayrak açmalarının ve barış istemelerinin bir hile olduğu sonradan anlaşıldı.

Mart ayının başlarıydı. Sarvanlar mahallesinin yakınlığındaki Edilağa gölünün etrafında, koyunlarını otlatan çobanı Ermeniler öldürerek koyunları çaldılar. Bu haber mahallede herkesi rahatsız etti. Mahalleliler milli komiteye şikayetlerini iletse de şikayet sonuçsuz kaldı. Sonradan anlaşıldı ki, bu cinayeti mahallenin gençleri ve öldürülen çobanın akrabaları iki Ermeniye öldürerek intikam aldılar. Bu olaylar Nahçıvan şehrinde Ermenilerle Müslümanlar arasında kanlı çatışmaların başlamasına sebep oldu.

Çok iyi hatırlıyorum. Bütün şehir halkı gibi, ailemizin ikamet ettiği Sarvanlar mahallesinin yaşayanları da aziz Nevruz bayramına sevinçle hazırlanıyordu. Mart'ın 15 - 16'sıydı. Sabah erkenden mahallemiz Ermeniler tarafından ateşe tutuldu. Herkes korku ve heyecan içerisindeydi. Ermeniler tarafından böyle bir hareket her

an beklenilirdi. Mahalle sakinleri gecikmeden ateşe ateşle karşılık vermeye başladılar. Bu çatışma aralıkları üç gün devam etti. Mahalle sakinleri artık takatten düşmüştü. Her gün 10-15 kişi öldürülüyordu. Mahalle Ermenilerin işgali tehlikesindeydi. Kuşatılan mahallenin sakinleri bir akşam mahalleyi terk ederek Aras kenarındaki Karaçuğ köyüne sığındılar. Ermeniler Sarvanlar mahallesini ve ona yakın olan Gomayıl ve Dize mahallelerini de işgal ettiler. Mahalleyi tamamen soyduktan sonra evleri, içinde kalan hasta ve yaşlılarla birlikte yaktılar.

Bu olaylar Ermenilerin diğer mahallelere baskın yapma isteklerini daha da körükledi. Onlar şehrin Hoşulu ve Hoylu mahallelerini de basarak talan edip yaktılar.

Nahçıvan ordusu Ermenilerin hücumlarının karşısını almaya çalışsa da, hergün akın akın taşnak çeteleri Ermenistan'dan Nahçıvan Ermenilerine yardıma geliyorlardı. Şehirde şiddetli çatışmalar devam ediyordu. Ermenilerin kenti işgal edeceği ihtimali artmaktaydı. Çatışmaların durdurulması için Müslümanlarda olan 12 topun Ermenilere verilmesini barış için şart koştular. Toplar onlara verilmedikçe ateşi durdurmayacaklarını bildirdiler. Müslüman Milli Komitesi Ermenilerin bu talebini reddetti ve barış sağlanamadı. Bu zaman Cafergulu han, bacısının eşi İran'da olan Maku serdarı Murtuzagulu hana mektup yazarak yardım istemişti. Murtuzagulu han ona yardım edemeyeceğini söyledikten sonra belirtmiştir ki, Ermeniler sizdeki toplardan çok korkuyorlar ve topları onlara verirseniz Ermenilerle sizin aranızda ben sağlam bir barış sağlarım. Murtuzagulu hanın önerisini Milli Komite reddetti. Bu konuşmalar hiçbir şekilde olumlu sonuç vermedi. Mart ayının sonuna dek aralıklarla savaş devam etti. Ermeniler top ateşiyle kentin tarihi abidelerini harap edip mahalleleri basarak evleri yakıp yıkıyorlardı. Nihayet, Müslüman Milli Komitesi Yaver adlı bir topçuyu İran'dan, Mehmet adlı bir topçuyu ise Türkiye'den getirtti. Ermeniler top ateşiyle caminin

minaresini ortadan vurup deştiler. Buna cevap olarak ise Yaver Ermenilerin ateş noktası olan kiliseyi topla vurdu. Hacı Mehdi şehir gönüllülerini toplayarak taşnak subaylarının merkezi olan ve savaş araç gereçlerinin bulunduğu Canpoladov'un evinin altından lağım attırarak Ermenilerin kendi hazırladıkları bombaları patlatıp taşnak yuvasını göğe savurdu. Bu, Ermenileri çok korkuttu ve hemen sonra onlar yine beyaz bayrak sallayarak barış sağlandı. Bu barıştan sonra evlerini terk edenlerle beraber Sarvanlar Mahallesi sakinleri de evlerine dördü. Tamir işleri başladı. Okullarda derslere devam edildi. Ermeni ve Müslüman mahallelerine gidiş geliş ve ticari ilişkiler oluştu.

Barış sağlanmasına rağmen Ermenistan'dan gelip, Ermeni köylerinde yaşayan taşnak çeteleri yine de köylerde kan döküyordu. Müslümanların evcil hayvanlarının çalınması ile ilgili haberler sürekli şehirde dolaşıyordu. Hatta onların yine kenti basacakları haberleri halkı hep rahatsız ediyordu. Ermenilerin bu kanlı cinayetleri artmaktaydı. Bu cinayetlerin karşısının alınması nedeniyle Ermeni ve Müslüman milli komiteleri bir araya geldiler. Müslüman Milli Komitesi'nin başkanı, bu cinayetlerin karşısına geçmek için tedbir alınmasını Ermeni milli komitesinden talep etmiştir. Ermeni milli komitesinin başkanı konuşmasında şöyle demiştir: "Sizin bu haklı talebiniz karşısında ben söz söylemeye utanıyorum. Ne yapacağımı bilememekteyim. Nitekim bilsem ki, benim kanımı dökmekle Ermeniler sakinleşecek, ben şimdi kendimi öldürürüm. Ancak herhalde iş bununla bitmez - diye düşünüyorum. Ermeni milletini ben sakinleştiremeyeceğim. Buna benim gücüm yetmeyecek. Ama biliyorum ki, Müslüman Ermenisiz, Ermeni de Müslümansız yaşayamaz. Çünkü bunlar birbirine muhtaç ve lazımlar".

Toplantıda Ermeniler tarafından esir alınmış Müslümanların serbest bırakılması ve Ermeni cinayetlerinin karşısının alınması için tedbir alınması kararlaştırılmıştır. Lakin, bunların hiçbiri hayata

geçmedi. Ermeni milli komitesi başkanının söylediği sözlerin ne denli samimi olduğu pek anlaşılmasa da, onun bu itirafı Ermenilerin Nahçıvan'da yaptıkları katliamların ne kadar facialı olduğunu bilmek için kifayettir.

Müslümanların bütün barışçıl niyetlerine rağmen Ermeniler ve İrevan'dan gelmiş Ermeni taşnakları mütarekeyi bozmaya, yeniden savaş çıkarmaya uğraşıyorlardı. Yeniden çıkacak olan bir savaşın Nahçıvan'ın durumunu çok ağırlaştıracağını dikkate alarak Müslüman Milli Komitesi Türkiye hükümetinden yardım istemeyi kararlaştırdı. Bu kararla bağlı bir mektupla milli komite üyelerinden ibaret temsilci grubu Türkiye'ye gönderildi.

HÜSEYİN CAVID "RÜŞTİYE" OKULUNDA

Ermeniler güney Kafkas'ta hakim olmak hayali ile 1918 yılının Mart ayında Bakü'de çok ağır ve tarihte görülmemiş katliamlar yapmaya başladılar. Onlar Bakü'de Türk - Müslümanlara karşı soykırıma giriştiler. Kaynakların yazdığına göre, o zaman Bakü'de bulunan İngiliz konsolosu Mac-Donald belirtmiştir ki, "Bakü'de kenttin sokaklarında Müslüman ölümlerinden başka Müslüman kalmamıştır". Yine o dönem Bakü'de yaşayan Bolşevik Bilyumin anılarında not ediyor ki, "Ermeni taşnaklar 1918 yılının ilkbaharında 3-4 gün içerisinde şehirde 20 bin yoksul Müslümanları katlettiler". Bilyumin öldürülmüş zengin Müslümanları bu rakama dahil etmemiştir.

Bolşeviklerin Azerbaycan'ı işgal etmesi Ermenilerin Müslüman-Türklere karşı işledikleri bu soykırımın üzerini örtmeye yardım ettiği gibi, Ermenilerin de bu cinayetlerinin siyasi değerlendirilmesine imkan verilmemiştir.

Bu korkunç günlerin birinde sevimli şairimiz Hüseyin Cavid'i de taşnaklar ele geçirerek esir etmişlerdi. Sevindiricidir ki, o, Ermenilerin esaretinden kurtularak Nahçıvan'a geçebilmiştir.

1918 yılı Nisan ayının ortalarıydı. Savaş durmuştu. Her yerde işlerin normale döndüğü gibi, okullarda da dersler başlamıştı. Ben rüştiye okulunun 9. sınıfında okuyordum.

Birgün okulumuzun müdürü Halil ağa Hacılarov Hüseyin Cavid'le sınıfımıza geldi. Müdürümüz Hüseyin Cavid'i bize takdim edip gitti. Bu muhterem şair ve dramaturgumuz Hüseyin Cavid'i gıyaben tanıyorduk. Onun bize öğretmen olarak atanması bizi çok sevindirdi.

Cavid Efendi ile bir kadar tanıştıktan sonra - "Dersimiz "Gevaidi-edebiyeye" (Edebiyat nazariyesi) olacaktır" - dedi. Onun şirin Türkçe konuşması, öğrencilere samimi, içten münasebeti derslerimizin canlı ve doyumsuz geçmesine sebep oluyordu.

Cavid Efendi'nin Nahçıvan'a gelişi önemli bir hadise olarak karşılanmıştır. Öğretmenler, aydınlar, şair ve yazarlar, devlet adamları Cavid Efendi ile görüşmek için okulumuza geliyorlardı. Görüşmelerde daha çok Ermenilerin cinayetleri ve köylerde hergün kan döktükleri anlatılıyordu. İyi hatırlıyorum, yine birgün Cavid Efendi ile görüşe birçok kişi gelmişti. Yine de köylerde Ermenilerin kan dökmelerinden konuşuluyordu. Cavid Efendi de Ermenilerin Bakü'de giriştikleri kanlı Mart olaylarından ve kendi başına gelenlerden bahsediyordu.

O dedi ki; "Bakü'de Ermeniler Müslümanları gaddarcasına katlettikleri zaman, ben orada "Sefa" isimli kız okulunda ders veriyordum, "Tebriz" otelinde kalıyordum. Herkes korku içindeydi, dinlenme günümüzdü. Dostum yazar Sadık Hüseyin de bana gelmişti. Aniden bir deste silahlı Ermeni askerleri oteli bastı ve 60 kişiden çok misafiri, beni ve Sadık Hüseyin'i de otelden çıkardılar. Yolda giderken sürekli ateş açılıyordu. Dönüp arkaya baktıkça insanların öldürüldüğünü görüyorduk. Sadık Hüseyin'le beni Mayilov tiyatrosunun binasına getirdiler. O arada dışarıda şiddetli çatışma yaşandı. Bütün askerler dışarıya çıktılar. Biz fırsattan yararlanarak oradan kaçtık. Böylece muhtemel tehlikeden kurtulduk. Ben oradan dostum Abdulla Şaik'lere gittim. Olanları ona anlattıktan sonra vedalaşarak Enzeli'ye giden bir gemi ile İran'a geçtim. Oradan Tebriz'e gelerek babamın yakın dostu, ünlü alim Hacı Muhammet Nahçıvani'ye konuk oldum. Ancak orada da çok kalmayıp Nahçıvan'a geldim".

Cavid yürek acısı ile başına gelen olayları dostlarına, tanıdıklarına anlattı.

Şunu da belirtirim ki, Baku'nun böyle karmaşık zamanında şehirde herkesin saygı ve sevgisini kazanmış ve hergün görmek istedikleri şairin aniden yok olması, birinci derecede ders verdiği "Sefa" okulunun öğretmen ve öğrencilerinin paniğine sebep olmuştur. "Cavid öldürülmüştür" - yalanı hızla yayılmaya başlamıştı.

Hatta bir sıra gazeteler şairin öldürüldüğü haberini teessüf ve kederle yazmışlardı. "Basiret" gazetesinin 28 Ekim 1918 tarihli sayısının "Ziyane-ezim" (Büyük Zıyan) başlıklı makalesinde şöyle yazıyordu: "Kafkasya'nın meşhur ediplerinden Hüseyin Cavid Efendi'nin öldürüldüğü belirsiz olmaktadır. Bu haberin ne derecede doğru olup olmadığı malum değildir. Eğer doğru olsa Kafkasya en büyük ve kıymetli bir şairini yitirmiş oluyor". Bu şekilde bir bilgiyi "Azerbaycan" gazetesi de yayınlamıştır.

Öğretmenimiz, sevimli şairimiz Hüseyin Cavid'le bu görüşler neticesinde "Rüştiye" okulunda denilebilir ki, bir "aydınlar, şairler meclisi" oluşmuştu. Buraya gelenler arasında Celil Memmedguluzade'nin dayısı, şair Kerbelayi Eliştan Mehbus öğretmen, şair Mirze Bağır Aliyev Seyyar, ünlü muallim, eğitimbilimci ve şair Muhammet Tağı Sıtkı Seferzade'nin oğlu, Muhammet Ali Sıtkı Seferzade, ruhani ve şair Molla Mahmut Çaker, ünlü ressam Behruz Kengerli, Mollanasrettinci şair Alikulu Necefov Gemküsar, yetenekli aktör, okulumuzun öğretmeni Hasan Seferli, vatanperver yazar Ali Sabri Kasımov ve başkaları vardı. Bunlar sürekli okula gelirlerdi. Başta Cavid Efendi olmakla burada şiirler okunur, toplumsal hayatımıza dair sohbetler yapılıyordu. Bu meclislerde "Rüştiye" okulunun hocaları, öğrencileri, kentin muallim ve aydınları, veliler, Türk subayları Halil bey, Hüsnü bey iştirak ediyorlardı. Bu toplantıların birinde 75 yaşlı Kerbelayi Eliştan yazdığı "Ey Vatan" isimli şiirini heyecanla okudu:

*Her bakanda ben sana, bağırim olur kan, ey vatan,
Olmusan aya niçin sen böyle gıryan, ey vatan.
Kalmayıptır bir selamet, her yerin viranedir,
Od vurublar, serbeser eyleyibler suzan, ey vatan.*

Şiir alkışlarla karşılandı. Sonra Cavid Efendi söze başladı. Ermeni tecavüzcülerinin vatanımıza ve halkımıza yaptıkları fenalıkları gelecek nesillerimize bildirmek bakımından bu ve bu gibi

şiiirler deęerlidir. Lakin, Őimdi vatani dūŐmandan korumak için vatansever gūleri mūcadeleye sesleyen Őiiirler yazmak bu gūn için daha önemlidir. O sözlerinin sonunda "Vatan" hakkında bir Őiir okudu. Őiirin yadımında kalan bir beyti böyledir:

*Şimdi gayret ederse milletimiz,
Yine ovdet eder saadetimiz.*

Cavid Efendi kendinin edebi örnekleri ve maslahatları, nerileri ile Nahçıvan'daki yazar ve Őairlere yeni yaratıcılık ynū aŐılıyordu. Cavid Efendi'nin etrafına toplanmıŐ aktör, ressam ve yazarların teŐebbūŐu ile Őehir tiyatrosunda oyunlar, resim sergileri ve mūsamereleler dūzenleniyordu. Belirteyim ki, iŐte o dönemde yetenekli ressam Behruz Kengerli (1892 -1922) eserlerinin sergisini teŐkil etmiŐtir. Sahnelenen oyunlardan toplanılan paralar vatanlarından zorla çıkartılan gkūnlere ve yoksul öęrencilere, yetim ve ksūz çocuklara paylanılırdı. O dönem Cavid Efendi'nin teŐebbūŐu ve nerisi ile Nahçıvan Dram Tiyatrosu'nda ilk kez olarak meŐhur Tūrk dramaturgu Abdūlhak Hamid'in "Dohter-i Hindu" eseri sahneleŐtirildi. Sahne tertibatını Cavid Efendi'nin gösteriŐi ile Behruz Kengerli hazırladı.

TūRKİYE'DEN İLK YARDIM

1918 yılında Tūrkiye'de Doęu Anadolu'nun durumu hiç de bizimkinden iyi deęildi. Orada da Ermeniler Kars, Erzurum, Aęrı, SarıkamıŐ vilayetlerini iŐgal etmek için savaŐıyorlardı. Kylūleri ldūrūyor, köyleri yakıyorlardı. Tūrk ordusu bunlara karŐı mūcadele veriyordu. Būtūn bunlara raęmen Doęu cephesinin kumandanı Kazım Karabekir PaŐa ve Enver PaŐa Nahçıvan temsilci heyetini saygıyla karŐılayarak Nahçıvan'a yardım edeceklerini belirtmiŐlerdi. Bu vakadan haberdar olan Mustafa Kemal PaŐa da Nahçıvan'a yardım edilmesinin çok gerekli olduęunu vurgulamıŐtır. Kazım Karabekir PaŐa Tūrk ordusunun yakın zamanlarda Nahçıvan'ın yardımına geleceęini bildirmekle beraber, Nahçıvan Milli Komitesi'ne de bir mektup yazmıŐtı. "**Nahçıvan Milli Komitesi BaŐkanı Cenaplarına**" baŐlıklı mektupta aynen Őöyle deniyordu: "Ermeni alaklarından grdūęūnūz zulūm ve vahŐilikleri beyan eden mektubunuzu aldım. Elem ve kederinizden pek mūteessir oldum. Lakin, Ermenilere karŐı mevcudiyet gösterip elinize silah alarak vuruŐtuęunuzdan pek memnun oldum. Allah ve Muhammed'in adını çaęırarak artık Beyazıt'a kadar geldik. Bundan sonra Ermenilerin peŐini bırakmayıp takip edeceęiz. Onların İslam alemine yaptıkları fenalıkların intikamını alacaęız. Nitekim almaktayız. Size dūŐen görev, daha bir mūddet sabır ve bu alçaklara karŐı mukavemet göstermektir. Umut ederim ki, bunda da muvaffak olacaksınız. Orduyu-Humayun sizin uęrunuzda çalıŐmaktan bir an ayrı olmayacaktır. İnŐallah cūmlemizi en garip sevindireceęiz. Gönderdięiniz zevat-ikram ile grūŐūmde her haliniz malum olmuŐtur. Ancak yukarıda vurguladıklarım ūzere daha bir mūddet sabır-sebat lazımdır.

Bagi cūmlenize, tamam Nahçıvan ehline selamlar ahdedirim.

Kazım Karabekir, 14 Nisan 1918."

Kazım Karabekir Paşa'nın bu mektubu kurtarıcı ordu kadar Nahçıvan'lılara yardım etti. Halkın mücadeleye ruhunu yükseltti. Halkta cesaret, kuvvet, galebeye inam ve ümit yarattı.

Mektubun sureti yüzlerce artırılarak bütün şehir, kasaba ve köylere dağıtıldı. Şehirde duvarlara yapıştırıldı. Bu işe öğretmen ve öğrenciler de yardım ediyorlardı. Bu mektubun suretini çıkartarak yaymak şerefi bana nasip oldu (*Latif Hüseyinzade*).

نہجوان ملی قومیتہ صدری جنابلارینہ
اورغہ آلیا ملازما خدو دیگر ظلم و وحشی لیکه لری بیان ایده در مکتوبکری
آلدیم . آلم و کدی بکزدن بکنت متا شرا اولدوم . لاکنه ارضی لره قارشی
وجود هیئت گوستریب آلتیزه صلاح آلا اوره دوروشده و فکزدنه
یکه معنون اولدوم . آرتور . بایزیدیه قدر گلده بیکه بوندان مکتور
الله . محمد دییوب اولما یوب تعصیب ایده جگزه
اینا لریک بیشینی بولما یوب یا پیقیلاری فنا لقلار بایک انتقامی
بودنی لریک عالم اسلام یا پیقیلاری فنا لقلار بایک انتقامی
آلابازنه . قتلیم آلما تدا یور . سیزه دوشنی و غمینه لاهابرمیت
و بو آلیا تدارا قارشی مقاومت گوستریکده . امید اییدیم که بوندان
موتوق اولما بچتکده . انشا الله ان قریب جملگوری سویندییه بیکر
نا یخ اولما بچتکده . انشا الله ان قریب جملگوری سویندییه بیکر
گوند دیگر دولت کرام ایده گوندیم . حر مالکرم معلوم اولوشدور .
آنجما دیوخاریه قیبا ایندیگیم وجه اورد لاهابرمیت مبرقیان
ایتنک لازمدر . تمام شیخان اهلنه سلام لراهه اییدیم .
باقی جمله تده تمام شیخان اهلنه سلام لراهه اییدیم .
طاهر قلابکر

۱۲۱۸ - نisan

Nahçıvan temsilcileri Türkiye'den döndükten birkaç gün sonra Kazım Karabekir Paşa'nın talimatı ile Doğu Beyazıt'ta olan Yüzbaşı Halil bey 1918. yıl, Nisan'ın 25'inde birkaç asker ve subayla Şahtahtı köyüne geldi. Onun gelişi dolayısıyla Müslüman Milli Komitesi üyeleri ve birçok öğretmen ve aydın, Halil beyle görüşmek için Şahtahtı'na gittiler. Samimi görüşmeden sonra Halil bey onlara şöyle bir beyanat vermiştir: "Aziz kardeşler, biz Osmanlı Türkleri, her zaman sizi düşünmekteyiz. Fakat, şimdilik bizim önerimiz mütarekenin bozulmasına imkan vermemek ve sükutu temin etmektir. Bununla beraber Nahçıvan'lı askerlerin askeri bilgilerini geliştirmektir. Bundan başka Enver Paşa'nın gösterişi ile Karaçug köy yoluyla Nahçıvan'a topçu kumandanı Hüsnü bey ve süvari subayı Osman Nuri bey gönderilmiştir. Ben de inşallah Nahçıvan'a gelerek işe başlayacağım. Size ve Nahçıvan sakinlerine Enver Paşa'nın ve Kazım Karabekir Paşa'nın selamlarını da arz ederim".

Halil Bey, Hüsnü bey, Osman Nuri bey, birkaç Türk subayı ve askerler Nahçıvan'a geldiler. Nahçıvan ahalisi onları sonsuz saygı ve sevgiyle karşıladı. Öğretmen ve öğrenciler onları karşılamaya koyuldular. Nahçıvan'ın yardımına gelen bu ilk Türk kardeşlerimizin karşısında kurbanlar kesildi, camide Türk devletinin şerefine dualar okundu. Türk subayları yerli ordu kumandanları ile görüşüp askeri talimlerin yapılması için faaliyete başladılar. Hüsnü bey yerli askerlerden 40 kişi topçu eğitmişti. Osman Nuri bey bir süvari alayı, Halil beyse bir piyade alayı eğitip geliştirmiştir. Gençler büyük istekle askeri talimlerde iştirak ediyorlardı. Nahçıvan ehli bu subaylara hediyeler takdim ederek saygı gösteriyorlardı. Halil bey Nahçıvan'da evlendi, aile kurdu. Nahçıvan caddelerinden birisi onun adı ile "Haliliye" adlandırıldı. Halil bey Nahçıvan'ın durumu hakkında Enver Paşa'ya, Kazım Karabekir Paşa'ya raporlar sunduğu gibi, onların da önerilerini Nahçıvan Milli Komitesi'ne bildiriyordu. Onların önerilerine göre her şeyden önce ateşkesin

bozulmamasına çalışmak lazımdı. Halil beyin önerisi ve milli komitenin teşebbüsü ile Ermeni ve Müslümanlar birlikte miting yaptılar. Bu mitingde Halil bey söz alarak şöyle dedi; "Biz buraya savaş için gelmedik. Biz barış için geldik. Sizlerle Müslümanlar arasında kanlı olaylara son verebilmek için devleti-alileyi-Osmanlı beni az sayıda askeri birlikte Nahçıvan'a göndermiştir. Aranızda sağlam barışın temelini atmak nedeniyle her iki milli komite başkanlarının ikamet ettiğim Şahtahtı'na gelmesini rica ederim". Halil beyin bu önerisini ve müracaatını zahiren Ermeniler de razılıkla karşıladılar. Lakin, Ermeni milli komitesinden Halil beyin yanına - Şahtahtı'na giden olmadı. Bu açıkça onların mütarekeyi bozmak ve savaşa başlamak cehtinden başka birşey değildi.

1918 yılı Mayıs ayının ortalarıydı. Kazım Karabekir Paşa'nın kumandası altında olan Türk ordusunun Kars'ı Ermenilerden kurtardığı, taşnak ordusunu yenilgiye uğrattığı ve Arpaçayı'nı aşarak Gümrü'yü (Aleksandrapol, sonraki adı Leninakan) ele geçirdikleri haberi Nahçıvan halkını sevindirdi. Onların galibiyet ve mücadele ruhunu yükseltti. Taşnak Ermeni ordusunun mağlubiyetini ve İrevan (Erivan)'ın tehlike karşısında kaldığını dikkate alan Ermeni hükümeti barış istemişti. Bu istek üzerine yine barış sağlanmıştı. Bu hal Nahçıvan'da Ermenilerin nispeten de olsa sakinleşmesine sebep olmuş ve mütareke devam etmiştir.

YAYCI FACIASI

1918 senesi Haziran ayının ilk günleriydi. Nahçıvan'da nispi bir sükunet hüküm sürmekteydi. Herkes - Ermeniler de, Müslümanlar da bu sükunetten razıydı. Lakin bu durgunluk uzun sürmedi. Gaddar taşnak Andranik'in Güney Azerbaycan'ın Maku, Hoy, Selmas şehirlerini ve bu yerlerde yol üzerinde olan köyleri talan edip karşısına çıkan Müslümanları vahşicesine katlederek, 15 binlik menfur destesiyle Nahçıvan'a doğru gelmesi haberi büyük etki yarattı. Bu haberden sonra anlaşıldı ki, Andranik Culfa köprüsünü geçerek şehir etrafını takiben bir yerde askerlerini konuşlandırmış ve sonra bir destesi ile yeniden Culfa'ya dönmüştür. Culfa köprüsünü, Culfa - Nahçıvan tren rayını söktürerek kullanılamaz hale getirmiştir. Onu takip eden Türk ordusunun karşısını almak niyetiyle ve Andranik'in bu cani hareketine karşı Yaycı köyü sakinlerinin itirazına cevap olarak, taşnak çeteleri Yaycı köyüne hücum edip köyü işgal etmiş ve köylüleri vahşicesine kılıçtan geçirerek Aras nehrine atmışlardı. Bu haber bütün Müslümanların heyecanına sebep oldu. Andranik'in çete desteleri Ordubat, Elinceçay ve Şahbuz köyü ahalisini silahsızlaştırarak gaddarcasına katletmişlerdi. Andranik'in askerleri şehir etrafındaki bağları dağıtıp, yeşillikleri ezerek atlarına yediyorlardı. Pazarları talan edip karşı koyanları öldürüyorlardı. Onların bu vahşi hareketlerinin karşısını almak için Müslüman Milli Komitesi, Ermeni Milli Komitesi'ne müracaat etti. Ancak Ermeni Milli Komitesi Müslümanların bu talebi karşısında - "Bizim onların işine karışmaya yetkimiz yok. Kendiniz ne başararsanız yapın" - dedi.

Andranik'in çeteleri şehir yolunun kenarında bir istihkam gibi olan Nehrem köyünü kuşatıp köyü aralıksız top ateşine tuttular. Bunu önceden kestiren Nehrem'liler köyün etrafında lağımlar kazarak hazırlanmışlardı. Ermenilerin baskını zamanı köyün yaşlı ve gençleri cesaretle köyü müdafaa etmişlerdi. Hiçbir yerde

görmediği mukavemeti burada gören taşnak çeteleri Nehrem etrafındaki çatışmayı durdurup geri dönmeye mecbur olmuştu. Çok sayıda insanı katledip 60 köylüyü de esir alarak Nehrem'i terk eden Andranik'in askerleri yol üzerindeki obaları da basmıştır. Oralarda olan çobanları ve sağıcı kadınları vahşicesine öldürerek inek, koyun gibi evcil hayvanları da ele geçirmiştir. Nehrem'lilerin Andranik karşısında gösterdikleri kahramanlıklar halk tarafından büyük rağbetle karşılanmış ve savaşta yiğitlik gösteren gençler hakkında türküler okunmuş, şiirler yazılmıştır. Bu olayların şahidi olan Nehrem'li şaire Sona Hanım bir şiirinde kahramanları överek yazıyor:

*Erməniler geldi Tahar düzüne,
Nehremliiler ölümü aldı gözüne,
Kırıp döktük İmamzade düzüne,
Yeri hay, yeri hay köpek Andrey,
Nehremliiler kuşu gökten indirir.*

*Müslüm yattı hacı Eli bağında,
Müseyyib sağında, Sadık solunda,
Kırıp döktük İmamzade yolunda,
Yeri hay, yeri hay köpek Andrey,
Nehremliiler kuşu gökten indirir.*

Andranik daha Nahçıvan'a ilk geldiği günlerde Ermeni Milli Komitesi aracılığıyla Müslüman Milli Komitesi'ne nota göndererek belirtmiştir ki, o, Rusya hükümeti toprağı olan Nahçıvan'a Rusya tarafından hakim gönderilmiştir. Nahçıvan ahalisi ona tabi olmalı ve silahları toplayıp ona teslim etmelidir. Andranik'in notası milli komitede müzakere edilirken dediklerinin yalan olduğu ispat edilmiştir. Ve onun silahsızlanma talebine milli komite başkanının yanıt vermesi kararlaştırıldı. Ama komitenin bu kararının Ermeni Milli Komitesine verilmesi biraz ertelenmiştir. Andranik'in talepleri

hakkında Halil bey, Kazım Karabekir Paşa'ya ve Enver Paşa'ya rapor yazıp bildirmiştir. Enver Paşa Halil beyin raporuna cevap olarak belirtmiştir ki, Kazım Karabekir Paşa'nın Kars'ı düşmanlardan kurtarması, Gümrü'yü ele geçirmesi gibi galibiyetçi ona büyük şeref ve şöhret kazandırmıştır. Hükümetimiz tarafından ona paşa rütbesi verilmiş ve Doğu cephesinin başkumandanı tayin edilerek hükümetin yüksek madalyonları ile onurlandırılmıştır.

Kafkas'taki Türk-Müslüman bölgelerinin, Nahçıvan ve Tebriz'in düşman tecavüzünden korunması, Kazım Karabekir Paşa'ya havale edilmiştir. Paşa emrinde olan 11. Kafkas Kolordusunun Nahçıvan'ın yardımına gönderilmesini istemiştir. Kısa zamanda ordu Nahçıvan'a gelecekti.

Kazım Karabekir Paşa, Halil beyden aldığı raporda cevap olarak şöyle yazmıştır: "Muhterem Halil beyefendileri, orada ne yapmak ve nasıl yapmak gerektiğini siz daha iyi bilirsiniz. Şehir etrafında ve etraf köylerde, büyük köylerde istihkamlar yapınız. Düşman askerlerinin şehre girmesini her şekilde önleyin. Silahsızlanma notasına geldikte ise siz de çok iyi bilirsiniz ki, düşmana silah verilemez. Ordumuzun Nahçıvan'a doğru hareketine emir verilmiştir. Yakın zamanda oraya ulaşacaktır. Vuruşmak lazim gelirse vuruşunuz. Bu hususta Nahçıvan milli komitesine malumat veriniz ve lütfen benim benim selamımı Nahçıvan ehline yetiriniz. **Kazım Karabekir**".

Halil bey her iki mektubu milli komitede okuduktan sonra bu sevinçli haber milli komite tarafından bütün ahaliye duyuruldu. Ordu ve tüm halk düşmana karşı mücadele için harekete geçtiler. Askerler dövüğe hazır hale getirildi. Nehrem ve Cehri köylerinde hazırlık işlerinden sonra Müslüman Milli Komitesi'nin red cevabı Ermeni Milli Komitesi tarafından Andranik'e iletildi. Müslümanların bu "red" kararından haberdar olan Andranik derhal kenti kuşatarak toplardan ateş yağdırmaya başladı. Az bir zaman diliminde şehir alevler içerisinde kaldı. Şiddetli çatışmalar üç gün boyunca sürdü.

*Gelmeseydin su yerine Aras çayı köprüklü kan akardı,
Gelmeseydin Elince'nin tepesinden alev çıkar, kara duman kalkardı.
Geç gelseydin sen, burada bir Türk, bir Müslüman bulmazdın,
Gelmeseydin dağ, taş, garip bulak figan çekip ağlardı.*

O zaman Türkiye'nin Kars vilayeti de düşmanlardan kurtarıldıktan sonra burada Türkiye'ye bağlı bir cumhuriyet kurulmuştu. Buna Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti veya sadece Kars Cumhuriyeti deniliyordu. Nahçıvan da o cumhuriyete bağlandı. Nahçıvan'da artık hayat normal bir durum almaya başladı.

Yeni bir gün müzayedede yolu ile, şehirde Türk bayrağının çekilişi töreni yapıldı. Müzayedede iştirak eden Kabla Abbas Bayramov daha yüksek meblağ vererek bayrağı yükseltmek şerefine nail oldu. Ordu kumandanı Cavid bey onu tebrik ederek madalyayla ödüllendirdi.

Burada Türk askerleri de konuşma yaparak kardeşlik borçlarını yerine getirmekle iftihar ettiklerini bildirdiler. Askerlerden birisi konuşmasının sonunda:

*Allah-Allah deyip endik Tanrı dağından,
Ruhumuzu kondurduk Orhun kaynağından,
Bu kaynaktan içenlerin yürekleri tunç olur,
Türk'e kefen biçenin ölümü korkunç olur.
Şiirini söyledi.*

Askerin bu ateşli konuşması durmadan alkışlandı. Şiirin "Türk'e kefen biçenin ölümü korkunç olur" mısrası oradakiler tarafından defalarca tekrarlandı. Kentin her tarafında Türk bayrakları dalgalanmaya başladı. Bu günler Nahçıvan'ın kurtuluş günü adlandı ve böylece 1918 yılının 7 Temmuz'u bayram günü olarak ilan edildi.

BÜYÜK TÜRK KOMUTANI KAZIM KARABEKİR PAŞA NAHÇIVAN'DA

"Nahçıvan Türk kapısıdır. Bu hususu dikkati itibara alarak onun mevcudiyetini korumak için elinizden geleni yapınız."

Mustafa Kemal Atatürk

1918 senesi, Ağustos ayının ilk günleriydi. Kazım Karabekir Paşa'nın Nahçıvan'a geleceği haberi herkesi sevindirmişti. Şehir kurtarıcı Türk ordusunun başkumandanını karşılamak için bayram havasında süslenmişti. İstasyondan şehre kadar yolun her tarafı insanlarla dolmuştu. Sabırsızlıkla beklenen an gelip çattı. Birkaç subay ve askerlerin eşliğinde Kazım Karabekir Paşa Nahçıvan'a geldi. Her taraftan - "Yaşasın Kazım Karabekir Paşa!" - sesleri yükseldi. Halk Türk kardeşlerine şükran ve teşekkürlerini bildiriyordu. Paşa için ikametgah -12. yüzyılın azametli mimarlık abidesi olan Mümine Hatun türbesinin yakınındaki Rahim hanın güzel imareti belirlenmişti. İmaretin yakınlığında Türk bayrakları ve gül çiçeklerle süslenmiş bir kapı yapılmıştı. Kapıda duran askerler paşayı selamladılar. Marşlar çalındı. Türkiye ve Azerbaycan türküleri okundu. İkametgahın kapısı yanında Cafergulu han, ev sahibi Rahim han, Behram han vs. şahıslar paşayı selamladılar, karşısında kurbanlar kestiler.

Paşa ikametgahın önündeki kaldırımında durarak şöyle dedi: "Aziz ve muhterem kardeşlerim, sizin bu zafer bayramınızı tebrik eder ve cenabı Allah'tan size daha yeni galibiyetler dilerim! Yaşasın kahraman Nahçıvanlılar!"

Paşa susmayan alkışlar eşliğinde köşke dahil oldu. Lakin Paşayı görmek, ona şükranlarını sunmak için gelenlerin ardı arkası kesilmiyordu.

Birkaç gün sonra paşa Gümrü'de olan ordugahını Nahçıvan'a yerleştirdi.

BAYRAK ÇEKİLİŞ COŞKUSU

Paşanın gelişinden birkaç gün sonra Türk ordusunun karargahı karşısında Nahçıvan'da Türk devletinin bayrağının resmi çekiliş töreni için izdihamlı bir miting yapıldı. Şanlı Türk bayrağını tebrik etmek, Türk devletine şükran ve minnettarlıklarını bildirmek için bu tarihi törene binlerce kişi toplanmıştı. Hükümet temsilcileri, ruhaniler, muallim ve aydınlar, öğrenciler, Nahçıvan ve Türk ordusunun askeri birlikleri de gelmişlerdi. Mitingin açılışının ilanından sonra Kazım Karabekir Paşa konuşmaya başlayarak miting iştirakçilerini selamladı ve şöyle dedi: "Ben büyük Türk devleti adından ve kendi adımdan sizin bu zafer bayramınızı yürekten kutlarım! Siz, yaptığınız galibiyetinizle Türk milletinin milli mücadele tarihine şanlı sayfalar yazmışsınız. Zafer bayramınız kutlu olsun! (alkış sesleri)".

Bundan sonra Paşa askerlere hitaben ilave etti:

"Aziz silah arkadaşlarım. -Anadolu yavruları. — Nahçıvan'a gösterdiğiniz kardeşlik yardımını şerefle yerine getirmişsiniz. Kahraman askerlerimize binlerce aferin! Ben şehitlerimiz karşısında baş eğiyorum. Yüce Allah'tan onların ruhuna rahmet diliyorum (bir anlık sükut)".

Bunun ardından paşanın müftüsü ve Nahçıvan hocaları şehitlerin ruhuna fatihalar, dualar, Kuran'dan sureler okudular.

Daha sonra askerler yayım ateşi açtılar. Hazin musiki sesi duyuldu. Bu törenden sonra paşanın kendisi Türk bayrağını göndere çekti. Bayrağın resmi olarak çekiliş töreni başlandı. Bayrak çekilişi zamanı 24 top ateşi ile bayrak selamlandı. Her taraftan "Yaşasın şanlı Türk bayrağı" sesleri yükseldi. Bu coşkulu merasimde Nahçıvan'ın düşman işgalinden kurtarılmasında büyük fedakarlıklar göstermiş asker ve subaylara yüksek askeri rütbeler verildi, onlar madalya ve armağanlarla taltif olundular. Bu coşkulu törende Kalbalı hana, Halil beye ve birkaç diğerine general askeri

rütbesi verildi. Ordubat gönüllü halk taburunun kumandanı İbrahim Halil Ahundlu, Şerur tabur kumandanı Hasan Şahverdiyev, Nehrem tabur kumandanı Kabla Muhtar ve birçok başkaları subay rütbesi, madalya ve kıymetli hediyelerle ödüllendirildiler. Subay rütbesi almış Türk askerlerinden birisi konuşma yaparak Paşa'ya ve miting iştirakçilerine kendi razılığını belirtti ve şu şiir parçasını söyledi:

*Kafkaslardan aşacağız,
Türk'e şeref yapacağız,
Türk'ün şanlı bayrağını
Turanda da asacağız.*

Kazım Karabekir Paşa mitingde şöyle dedi: "Nahçıvan Doğu kapısıdır. Türk'ün Doğuya açılan bu kapısını korumak adına burada güçlü bir ordu oluşturulmalıdır. Bütün gençlerimiz askeri eğitim almalıdırlar. İnşallah, buna da nail olacağız. Doğunun kapısında kuvvetli bir ordumuzun olacağına eminim. Yaşasın kahraman Nahçıvanlı kardeşlerim!" Paşa'nın nutku alkışlarla karşılandı.

Bu coşkulu bayrak çekilişinden sonra Nahçıvan'ın yerli hükümeti tarafından seferberlik ilan edildi. Belli yaştan itibaren bütün gençler büyük istekle ordu sıralarına dahil oldular. Osmanlı Türk askerleri ile birlikte yeni askeri hizmete başlayan Nahçıvanlı askerler de onlarla omuz omuza adımlamaktan sevinç ve gurur hissi geçiriyorlardı. Az zaman içerisinde Kazım Karabekir Paşa'nın teşebbüsü ile Nahçıvanlı gençlerden ibaret büyük ordu kuruldu.

Paşanın bu anlamlı nutkundan sonra Milli Komite üyeleri, muallim ve aydınlar konuşma yaparak büyük Türk devletine, şanlı Türk ordusuna, Mustafa Kemal Paşa'ya, Kazım Karabekir Paşa'ya şükran ve minnettarlıklarını sundular. Bütün konuşmalarda "Yaşasın şanlı Türk bayrağı!", "Doğunun kapısında yükselen bu bayrakla gurur duyuyoruz!", "Türkiye devletinin Nahçıvan'a

gösterdiği kardeşlik yardımına razılığımızı bildiriyoruz!" sesleri yükseliyordu. Bu coşkulu törende iştirak eden muhterem bir öğretmenimiz, şair Hüseyin Cavid de vardı. O, Türk ordusuna, Kazım Karabekir Paşa'ya teşekkürünü belirttikten sonra sözlerini bu mısralarla tamamladı:

*Arkadaş, yoldaş, ey vatandaş uyan,
Uyan, yeter artık uyan, değişti zaman,
Sıyrılr bak, yavaş yavaş zulmet,
Barı, sen dan yıldızından al ibret,
Bilir misin ne deyr o pembe çehreli nur.
Seher olmuş, demek güneş doğuyor.*

Hüseyin Cavid halka hitaben söylediği bu mısralarda vatanımızda özgürlük ve bağımsızlık güneşinin doğmasından haber veriyordu.

Cavid'in konuşması coşkulu alkışlarla karşılandı ve o günden Kazım Karabekir Paşa ile Cavid Efendi arasında büyük ve sarsılmaz dostluk bağı kuruldu. Kazım Karabekir Paşa Cavid Efendi'yi sevgiyle kucakladı. Bu törenden sonra baş kumandan Kazım Karabekir Paşa'nın ve yerli hükümetin emri ile bütün gençler askeri birliklere çağrıldılar. Gençler büyük hevesle orduya yazılmakta, kardeş Türk askerleri ile birlikte hizmet etmekten iftihar duymaktaydılar. Askeri seferberlikle ilgili olarak okullarda da (benim tahsil aldığım "Rüştiye" mektebinde de) yaşça büyük öğrencilerden ibaret askeri birlik teşkil edildi.

KAZIM KARABEKİR PAŞA ADINA NAHÇIVAN RÜŞTİYE OKULU

Ağustos ayının son günleriydi. Hergün okula gidiyor, dolaplarımızı temizleyip tahta tüfeklerimizi omuzumuza alarak okulun avlusundaki Türk subaylarının kumandası altında askeri talim görüyorduk. Talim meşgalesinden sonra okulumuzun yakınlığındaki askeri birliğin lokantasına gider, orada askerlerle birlikte öğle yemeği yerdik. Türk kardeşlerimizle birlikte yediğimiz öğle yemeğinden hadsiz lezzet, zevk ve sevinç duyuyorduk. Birgün işittik ki, başkumandan Kazım Karabekir Paşa okulumuza gelecek. Karşılama için özenle hazırlıklara başladık ve her taraf yine bayraklarla süslendi. Paşa birkaç subay ve askerlerle okulumuza geldi. Öğretmenlerimiz, velilerimiz, öğrenciler, Paşayı saygı ve coşkuyla karşıladılar. Öğrencilerden oluşan askeri birlik de onu askeri nizam intizamla karşılayıp, selamladıktan sonra Paşanın yazıp bestelediği "İstiklal" marşını söyleyerek onun karşısından geçtik:

*"Ya istiklal, ya ölüm,
Ya istiklal, ya ölüm,
Vatanım, milletim, sancağım, evim,
İstiklalim yoksa, cihanda yoktur yerim."*

Kazım Karabekir Paşa onu bizim bu şekilde karşılamamızdan çok memnun oldu ve "Sağ olun, benim kahraman, aziz yavrularım" dedi. Biz de "Yaşa, yaşa, çok yaşa, Paşam!" deyip seslendik.

Bu resmigeçitten sonra öğretmenlerimiz ve öğrenciler Paşayı çiçeklerle karşıladılar. Paşa öğretmenlerimizle de görüşerek samimiyet kurdu. Görüş zamanı Paşa okulumuzun "Rüştiye" adlandırıldığından çok mutlu olduğunu bildirerek şöyle dedi; "Benim ilk

İLK VE SON DERSİMİZ

Eylül ayının ilk günüydü. İlk tedris yılı idi ki, rahat ve korkusuz derse gidiyorduk. Ben de Rüştiye okulunun 9. sınıfındaydım. İlk zillın çalmışından sonra okulumuzun müdürü Halil Ağa Hacılarov ve büyük kumandan, fahri hocamız Kazım Karabekir Paşa, sınıf odasına dahil oldular. Biz ayağa kalkarak onları selamladık. "Oturun" dedikten sonra oturduk. Halil Ağa Hacılarov fahri hocamız Kazım Karabekir Paşa'yı bize takdim edip gitti. Paşa güler yüzle bizimle biraz sohbet ettikten sonra isimlerimizi sordu, hakkımızda bilgi aldı. Sonra kendi hakkında konuşmaya başladı ve şöyle dedi; "Ben ilk okuduğum yıllarda askeri bilgilerle beraber, edebiyatı, tarihimizi, güzel sanatları büyük hevesle öğreniyordum. İngiliz, Fransız ve Rus dillerini ana dilimiz kadar çalışıp öğrendim. Daha küçük yaşlarımdan şiir yazar, resim çekerdim. Ve şimdi de bu alışkanlıklarımı hevesle devam ettirmekteyim. Bunları size söylemekteki amacım sizi de edebiyatımızı, dilimizi, tarihimizi öğrenmeye heveslendirmektir." O, bu sözlerinden sonra yazmakta olduğu "Öğütlerim" adlı eserinden "Türk yılmaz" isimli şiirini bize yazdırdı. Paşa şiirin Türkçe'siyle şiiri dikte edip, bize yazdırdıktan sonra dedi ki, "Şiiri güzelce ezberleyin, çünkü gelecek dersimizde bu şiirin yazılmasının tarihi sebeplerini ve şiirin mealini, içeriğini tahlil edeceğiz". Zil çaldı ve dersimiz sona erdi. Paşanın bu dersinden hadsiz derecede etkilenmiştik. Gelecek derste Paşa'dan yüksek puan almak arzusu ile hepimiz şiiri güzelce ezberlemiştik... Ancak, İngiliz ordusunun Tebriz'e hücum haberi Kazım Karabekir Paşa'nın Tebriz'in yardımına gitmesine sebep oldu. Bu yüzden de bu ders Kazım Karabekir Paşa'nın bize ilk ve son dersi oldu...

tahsil aldığım mektep de - Sultan Mehmet Fatih adına harbi Rüştiye mektebi -adlanıyordu. Şimdi ben burada çocukluk günlerimi hatırladım. Bizim de Rüştiye tıpkı böyleydi". Bu arada öğretmenlerimizden birisi Paşaya yaklaşıp şöyle dedi; "Paşam, izin veriniz bizim Rüştiye'ye de sizin isminizi verelim".

Paşa gülümseyip şöyle dedi; "Nasıl isterseniz öyle yapın" (Alkış sesleri yükseldi). Müdürümüz Halil ağa Hacılarov, Paşaya yaklaştı ve elini sıkarak şöyle dedi; "Kazım bey efendileri, bu günden Rüştiye sizin adınızdır ve siz bizim Rüştiye'nin fahri hocası oldunuz."

O gün Paşanın şerefine Rüştiye okulunda görkemli bir şenlik yapıldı. Türkiye ve Azerbaycan şarkıları seslendirildi.

Bir gün sonra okulumuzun öğretmenler şurasında böyle bir karar kabul edildi:

"1. Bu günden itibaren Nahçıvan Rüştiye Okulu Kazım Karabekir Paşa'nın adıyla adlandırılınsın.

2. Bu tarihten Kazım Karabekir Paşa Rüştiye mektebinin Fahri Hocası seçilsin.

3. Kararın onayı yerli hükümetten rica edilsin.

28 Ağustos, 1918."

Rüştiye okulunun öğretmenler şurasının kararı hükümet tarafından razılıkla karşılanarak onaylanmıştır. Birkaç günden sonra okulumuzun kapısı başında "Kazım Karabekir Paşa adına Nahçıvan Rüştiye mektebi" sözleri yazılmış bir levha asıldı.

TEBRİZ'İN KURTARILIŞI VE PAŞA'NIN ADINA ŞENLİKLER

Nahçıvan'da Türk ordusunun top ateşi seslerinden korkup kaçarak Zengezur, Ordubat dağlarında, mağaralarda 15 binlik askeri ile gizlenen Andranik, bir kadar dinlendikten sonra Nahçıvan'da aldığı yenilginin intikamını almak, Tebriz'i işgal edip, Güney Azerbaycan'da bir Ermenistan yaratmak hayaline düşmüştü. O, bu maksatla da İran'a geçmeye çalışıyordu. Ancak sınırı geçmeye kudreti ve cesareti olmayan Andranik bu alçakça niyetinin gerçekleşmesi için denilenlere göre aslen Ermeni olan İngiliz generaline müracaat etmiş ve general onun isteğine olumlu yanıt vermiştir.

1918 yılı, Eylül ayının ilk günleriydi. O İngiliz generalinin büyük bir orduyla Tebriz üzerine yürüdüğü haberi herkesi hayrete ve heyecana getirmişti. Tebriz ve Güney Azerbaycan tehlike karşısındaydı. Bu hadiseden haberdar olan Kazım Karabekir Paşa kardeş Güney Azerbaycan'ı, Tebriz'i düşman tecavüzünden korumak için Nahçıvan'daki ordugahının - 11. Orduyu ve bu ordunun terkindeki Nahçıvan'lı askerlerden ibaret birliklerin yardımına gitmesi için derhal emir verdi. Ordu Tebriz'e doğru harekete başladı. Tebriz yakınlarında İngiliz ve Türk ordusu arasında şiddetli çatışmaların haberi geliyordu. iki gün devam eden bu çatışmalardan sonra şanlı Türk ordusu düşmanı yenerek zafer marşı ile Tebriz'e dahil oldu. Güney Azerbaycan diyarı düşman tecavüzünden kurtarıldı. Onu da belirtiyim ki, çarpışmalarda İngiliz ordusunun 2 savaş uçağı vurulmuş ve İngilizler çok kayıplar vermiştir. Çarpışmaların ardından Tebriz'de asayiş sağlanmıştı.

Ancak Tebriz'in Nahçıvan'la ve her ikisinin Kuzey Azerbaycan'la birleşeceğinden korkan İran'daki şer güçler ve yabancı düşmanlar mezhep, akide vs. tartışmaları yaratarak Türk ordusunun Tebriz'den çıkmasına neden oldular. Türk ordusu

Tebriz'i terk ederek, Nahçıvan'a döndü. Nahçıvan halkı Türk ordusunu yine coşkuyla karşıladı. Şehirde zafer bayramı kutlandı. Camilerde Türkiye devletine, Türk ordusuna dualar okundu. Her taraftan "Yaşasın Tebriz'i kurtaran kahraman Türk askeri!", "Yaşasın kumandanımız Kazım Karabekir Paşa!" sesleri yükseldi. Birkaç gün bu bayram şenlikleri devam ettirildi. Okullarda, idare ve müesseselerde toplantılar yapıldı. Bu toplantılardan biri de Rüştüye ve Hayriye okulunun teşebbüsü ile şehir tiyatrosunun binasında yapıldı.

Toplantıyı Hayriye okulunun öğretmeni Ahunt Ali Hasanzade açarak Türkiye devletinin daima varolmasını temenni edip, dua okuduktan sonra Tebriz'i ve Güney Azerbaycan'ı düşman tecavüzünde kurtaran şanlı Türk ordusunu ve Kazım Karabekir Paşa'yı tebrik etti. Her taraftan "Yaşasın kahraman askerlerimiz!" sesleri yükseldi. Daha sonra Rüştüye okulunun öğretmen ve öğrencilerinin konuşmaları oldu. "Yaşasın hocamız - muallimimiz Kazım Karabekir Paşa!" sözleri duyuldu. Bu mecliste Kazım Karabekir Paşa'nın içtimai, siyasi, askeri hizmetlerinden, pedagoji, ilmi, bedii yaratıcılık faaliyetinden ve hayatından bilgiler verdi. O, şöyle dedi; "Türk milletinin bağımsızlık hareketi tarihinde Kazım Karabekir Paşa'nın büyük hizmetleri vardır. O, Mustafa Kemal Paşa'nın, Enver Paşa'nın, Nuri Paşa'nın ve birçok büyüklerin yakın dostu ve silah arkadaşısıdır. Sayın Paşam, eşsiz kumandanlık başarısı ve maharetiyle Anadolu'muzun bir sıra bölgelerini ve Kafkas'larda birçok Müslüman Türk ellerini ve bizim Nahçıvan'ı, Tebriz'i düşman işgalinden kurtarmıştır. Paşa şanlı ordumuzun Doğu cephesinin cesur baş kumandanıdır."

Halil bey Kazım Karabekir Paşa'nın komutanlık yeteneğini överek dedi ki, "O, yalnız Türkiye'de değil, onun kumandanlık yeteneği Avrupa'da, Rusya'da da büyük şöhret ve ün kazanmıştır. Tesadüf değildir ki, o, Türkiye'de olduğu gibi, Almanya ve Avusturya'da da yüksek devlet madalyaları ile taltif edilmiştir."

Halil bey şöyle devam etti; "Kazım Karabekir Paşa, Mehmet Emin Paşa'nın oğludur. Mehmet Emin Paşa da döneminin en tanınmış kumandanlarından olmuştur. 1908 yılında Mekke'de 57 yaşında vefat etmiştir. Anası Hacı Havva hanım evlatlarının talim terbiyesine büyük önem vermiştir. Kazım Karabekir 1882 senesinde İstanbul'da doğmuştur. O, mükemmel askeri eğitim almıştır. İlk tahsilini İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet adına askeri Rüştiye okulunda almıştır. O, bu okulda okurken Fransız dilini mükemmel öğrenmişti. Türk tarihini, edebiyatını, dilini ve dünya tarihini iyice benimsemiştir. O, aynı zamanda istidatlı şair, ressam ve bestekar olmuş, güzel keman çalmıştır. Kazım Karabekir Paşa Rus, Alman ve Arap dillerini de iyi biliyordu. Bütün bunlarla birlikte, Kazım Karabekir Paşa "Çocuklar babası" adına layık görülen şefkatli bir öğretmendir. Onun "Öğütlerim" isimli çalışması çocuklarımızın manevi terbiyesi için en değerli eserdir. Paşa birçok askeri okullarda öğretim üyesi ve müdür yardımcısı görevlerinde de çalışmıştır..."

Halil beyin konuşmasından sonra görkemli aktörümüz Rıza Tehmasib söz alarak, şanlı Türk ordusunun kurtarıcı faaliyetinden, Kazım Karabekir Paşa'nın çok yetenekli bir kumandan olmasından bahsetti. Hatta onun bir ressam, şair, bestekar olduğunu vurgulayarak güzel sanatlar alanındaki faaliyetlerinden söz açtı ve şöyle dedi; "Sayın Kazım Karabekir Paşa'nın ve benim dostum, kardeşim Hüseyin Cavid Efendi'nin yaşit olmaları da beni çok sevindirdi. Bu tesadüf, bahtiyarlık alametidir. Yaşasın benim yaşıtım olan dostlarım ve kardeşlerim-Kazım Karabekir Paşa ve Hüseyin Cavid beyefendileri." Hüseyin Cavid de konuşmasında şunları söyledi: "Dostum Rıza Tehmasib beyefendileri! Sizin bu dikkatinize göre çok memnun oldum. Evet, büyük şahsiyetlerle yaşit olmak bahtiyarlık alametidir." Her taraftan - "Yaşasın yaşitlar!", "Yaşasın Kazım Karabekir ve Hüseyin Cavid dostluğu ve kardeşliği!" - sesleri yükseldi.

Daha sonra Kazım Karabekir Paşa söze başlayarak şöyle dedi; "Aziz ve muhterem kardeşler! Bana gösterdiğiniz bu büyük iltifata göre hepimize teşekkür ederim. Güney Azerbaycan'ı, Tebriz'i, Tebriz'li kardeşlerimizi düşman işgalinden kurtardığımıza göre çok mutluyum. Bu galibiyet yalnız benim değil, şanlı ordumuzun zaferidir. Bu zafer hem de Nahçıvan'lı askerlerin zaferidir. Bu sizin hepimizin zaferidir... Çok sevimli hocam, muallimim, Türk dünyasının ortak şairi, muhterem Hüseyin Cavid Rasizade beyefendileri ile yaşit olmamla da gurur duyarım. Evet, bu bir mutluluk simgesidir..." Sonra o, bedaheten şöyle bir şiir söyledi;

*Ne kadar hoş tesadüf, ne mutluluk,
İkimiz de bir zamanda, hep beraber doğduk,
Şiir, sanat dünyasında ikimiz de şair olduk,
Sen üstat bir muallim, ben de korkmaz bir asker,
Bu millete, bu vatana, kılıç ile kalem olduk.*

"Ensen", "Aferin" - sesleri yükseldi, Paşanın bu şiiri hadsiz rağbetle karşılandı. Burada olan şairlerden biri de konuşma yaparak Paşa'nın bu samimi, anlamlı sözlerini yüksek değerlendirdikten sonra o da bedaheten Paşa'nın büyük bir vatansever ve çok yetenekli şair olmasını terennüm eden bu şiirini söyledi:

*Sen bir asker, hem de büyük bir kumandan, kahraman,
Sen bizim için Oğuz Kağan, hiç yenilmez Alparslan,
Sen hem kılıç, hem de kalem bu millete, bu vatana,
Hünerinle hilas oldu düşmanlardan Tebriz, Mehend, Nahçıvan,
Gülür indi Anadolu toprağında Erzurum, Kars, Ardahan.
Gülür indi hem güneyli, hem kuzeyli, ana yurdum Azerbaycan!*

Şiir coşku dolu alkışlarla karşılandı. Bu resmi törenden sonra konserler ve tiyatro sahneleri düzenlendi.

NAHÇIVAN'DA "ARAS - TÜRK CUMHURİYETİ"

"Nahçıvan Türk milletinin Turana açılan doğu kapısıdır. Bu kapıda bir devlet kurulacaktır."

Kazım Karabekir

Ekim ayının son günleriydi. Kazım Karabekir Paşa'nın ikametgahı olan Rahim hanın köşkünün karşısında kalabalık toplanmıştı. Bu toplantıda Cafergulu han, Rahim han, birçok yerli hükümet memurları, öğretmen ve aydınlar, ruhaniler, şairler, hocamız Hüseyin Cavid Efendi, Mirza Bağır Aliyev, Ali Sabri Kasımov ve şehrin birçok tanınan adamları iştirak ediyorlardı. Burada Nahçıvan'ın geleceği, devletçilik statüsü hakkında mesele müzakere ediliyordu. Bu toplantıda Kazım Karabekir Paşa şunları söyledi; "Nahçıvan'ın gelecek mukadderatını temin etmek için burada bir hükümet kurulması çok vacip ve zaruridir. Zaten siz Nahçıvanlılar milli özgürlük mücadelesinde tarihe şanlı sayfalar yazmışsınız. Devletçilik hukukuna ve liyakatine maliksiniz. Siz bu hakkı savaş meydanlarında düşmanı yenerek kazanmışsınız. Doğunun kapısında - Nahçıvan'da bir cumhuriyet kurulmalıdır." Paşa'nın bu konuşması alkışlarla karşılandı ve diğer konuşmacılar da paşayla aynı fikirde olduklarını belirttiler. Daha sonra Kazım Karabekir Paşa Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşüp halkın reyini ve kendi düşüncelerini ona iletmıştir. Mustafa Kemal Paşa da bu konuda hemfikir olduğunu beyan etmiştir. Nahçıvan temsilcilerinin teşebbüsü ve Kazım Karabekir Paşa'nın faal iştiraki ile 1918. yılın Ekiminde Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti'nin terkinde Türkiye'ye bağlı "Nahçıvan - Aras Türk Cumhuriyeti" adı ile bir cumhuriyet Kars Milli Şurasının kararı ile kabul edildi. O şurada Emin bey Nerimanbeyov ilk hükümetin başkanı seçildi. Nahçıvan içtimai siyasi hayatında kurulmuş "Aras - Türk

Biz de, Rüştiye okulunun 9. sınıf öğrencileri, Paşa'nın ilk dersi olan "Türk yılmaz!" şiirini sahneleştirmiştik. Bu münasebetle arkadaşlarımızdan biri sahne önüne geçerek, şöyle dedi; "Sayın hocamız, Kazım Karabekir Paşa efendileri! İlk derste "Türk yılmaz" şiirinizi bize yazdırarak ezberlememizi istemiştiniz. Şimdi biz size dersimizi anlatmaya geldik." Paşa - buyurun, dedi. Ve biz askeri nizamla Paşa'nın "İstiklal" marşını söyleye söyleye sahneye çıktık. Elinde bayrakla önde giden öğrenci şiiri söylemeye başladı:

*Kahraman halk, kalk silahlan, ahdi peyman Tanrıya,
Vur ve haykır Türklük ölmez, Türk de yılmaz, ileri.*

Onun ardından hepimiz bir ağızdan "Türklük ölmez, Türk yılmaz, İleri deyip, adımladık ve sahnenin ortasında durduk. Önde giden öğrenci yüksek sesle söyledi:

*Göğsü imanlı, temiz vicdanlı,
Türk yılar mı, Türk yılar mı?!
Türk hiç yılar mı*

Herkes birlikte:

*Türk yılmaz, hiçbir zaman Türk yılmaz,
Tufan kopsa, yer küresi mihverinden ayrılrsa,
Türk yılmaz, Türk yavrusu asla yılmaz.*

Paşa ayağa kalkıp memnun olduğunu belirterek, bize - "Aferin, ödevinizi gereğince yerine getirmişsiniz ve hepiniz benden yüksek not aldınız"-dedi.

1918. yıl, Eylül ayının 15'i idi. Şenlikler sürüyordu. Türk ordusu Bakü'yü Ermeni tecavüzünden kurtarmıştı. Bu tarihi galebe Türk dünyasının her yerinden olduğu gibi, Nahçıvan'da da coşkuyla kutlandı.

Her taraftan "Yaşasın bağımsız Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti!"-sesleri yükseldi. Camide Türk devletinin şerefine dualar okundu, kentin her bir yanına şenlikler düzenlendi.

Cumhuriyeti'nin teşkili hakkında haber camilerde, okullarda, kentin çeşitli meydanlarında halk kitlelerine duyuruldu. Nahçıvan'ın devletçilik hak hukuku halkın zafer bayramı gibi karşılandı. Milli parlamento oluşturmak için temsilciler seçildi, idareler kuruldu. Başkenti Nahçıvan olan Aras - Türk cumhuriyeti, ahalisi tamamen Türk Müslüman olan Nahçıvan, Şerur, Culfa, Ordubat, Vedibasar, Gemerli, Dereleyez, Uluhanlı ve Mehri köy bölgelerini himayesi altına aldı. Taşnakların soykırım girişiminden canını kurtarıp, Ermenistan'dan kaçan binlerce Müslüman - Türk kadın, çocuk, yaşlı akın akın Nahçıvan Aras - Türk Cumhuriyeti'ne sığınıyordu. Her an beklenen Ermeni tecavüzüne karşı mücadele için Türk subaylarının yardımı ile askeri birlikler hazır hale getirildi. Nahçıvan ordusuna Türkiye'den silah, giyim ve askeri araç gereçler getirildi. Yüksek eğitim almak, ihtisaslı harpçiler, subaylar yetiştirmek için yüzlerce Nahçıvan'lı genç Türkiye'nin askeri okullarına gönderildi. Şehir ve köylerde okullar, maarif ve medeniyet ocakları faaliyete başladı. Türkiye'den çeşitli eğitim araç gereçleri ve yine okullar için "Anadolu yavrusunun kitabı" isimli derslikler gönderildi. Kazım Karabekir Paşa'nın teşebbüsü ve yardımı ile Nahçıvan'a külli miktarda bilimsel ve edebi kitaplar ve dergiler getirildi. Bunların arasında Türk dünyasının görkemli klasiklerinden Abdülhak Hamid'in, Namık Kemal'in, Ziya Gökalp'in, Tevfik Fikret'in, Reşat Nuri Güntekin'in, Halide Edip'in ve başkalarının eserleri vardı. Burada "Serveti Fünun", "Türk Yurdu" vs. dergiler vardı. Belirteyim ki, bu kitaplar esasında ilk kez olarak Nahçıvan'da zengin bir milli kütüphane teşkil edildi. Bu eserler gençlerimizin milli manevi terbiyesinde mühim rol oynadı.

Yüz yıldan fazla yaşı olan Nahçıvan Dram Tiyatrosu "El güzgüsü (aynası)" adı ile sahneler hazırlamaya başladı. Bu tiyatro sahnelerinde görkemli aktörümüz Rıza Tehmasip, öğretmen ve oyuncu Hasan Seferli, Ali Halilov, Rıza İsfendiyarlı aktif rol alıyorlardı. O dönemde ilk olarak meşhur dramaturg Abdülhak

Hamid'in "Hint Kızı" adlı dram eseri sahneleştirilmiştir. Tiyatro gösteriminden toplanan para İrevan'dan zorla çıkartılıp kovulan vatandaşlara paylandı. Tiyatroların repertuarı gittikçe zenginleşmeye başladı. Bu ilk tiyatro gösteriminden sonra Türk dünyasının vatanperver şairi Namık Kemal'in "Vatan yahut Silistre" adlı dram eseri de sahneleştirildi. Eser izleyenlerin büyük rağbetini kazandı ve bunun için de sonralar defalarca gösterime sunuldu. Bundan başka büyük Azerbaycan bestekarı Üzeyir Hacıbeyov'un "Arşın Mal Alan" opereti, M.F.Ahundov'un "Hacı Kara", Hüseyin Cavid'in "Şeyh Senan", "Ana" eserleri sahneleştirildi. Tiyatro gösterimlerinden toplanan para!r yoksul öğrencilere, öksüz ve yetim çocuklara ve vatan topraklarını terk etmek zorunda bırakılan ailelere paylaştırıldı. Taşnak Andranik'in Nahçıvan'a hücumu bu toplumsal medeni gelişmenin geçici olarak dayanmasına sebep olsa da, Türk ordusunun ve kumandan Kazım Karabekir Paşa'nın Nahçıvan'a gelişi Nahçıvan'ın hayatında yeniden canlanma yarattı. Özellikle, Cavid Efendi ile Kazım Karabekir Paşa'nın dostluğu bu işte mühim rol oynadı.

Nahçıvan'ın geleceğini daima düşünen Kazım Karabekir Paşa, bir taraftan ordunun gücünü ve kudretini artırmak için tedbir alıyor, diğer taraftan Cavid Efendi'nin mektebimizde yarattığı "Edebiyat" meclisinde faal iştirak ediyordu. O, şairleri dinler, kendisi de yazdığı şiirlerden okurdu.

Birgün şehir başında olan Türk askeri mezarlığı yanında "Şehitleri anma" merasimi düzenlendi. Ruhaniler Kuran-ı Kerimden sureler okudular, şehitlerin ruhuna Fatihalar verildi. Yayılm ateşleri açıldı, şairler şiirlerini okudular. Kazım Karabekir Paşa da konuşmasında şunları söyledi; "Belli bir mezarın olması da insan için saadettir. Ben de "Mezar taşı" adlı bir şiir yazdım." Ve şiirini okudu:

*Yolcu; Gel! Birkaç dakika yolundan kal!
Bir fatiha sun! Büyük sevap al!*

*Mağrur olarak haddini aşma,
Yalandan sakın, doğrudan şaşma.
Ben sağlığımda sırf hakka taptım.
Takatim kadar hayır yaptım.
Her bir işimde namusu andım,
Alınteriyle hayat kazandım.
Ah.. Taşıyorsan girme mezara!
Ceza büyüktür zalim, gaddara.
Korkma.. Eğer açıksa alnın
Toprağın altı üstünden aydın.*

Bundan sonra yine fatihalar okundu.

Cavid Efendi de konuşma yaparak "Harp ve felaket" adlı şiirinden bir parça okundu.

Okulumuzda teşkil edilen edebi meclislerden birinde Nahçıvan Dram Tiyatrosu'nun adı - "El Güzgüsü (aynası)" olarak isimlendirildi. Burada Kazım Karabekir Paşa'nın teklifi ile Namık Kemal'in "Vatan yahut Silistre" eserinin sahnelenmesi kararlaştırıldı.

Tiyatroda sahnelenen bu oyun, izleyicilerin rağbetini kazandı. Eserin sahne tertibatının ve oyuncuların giyimlerinin bütün eskizlerini Kazım Karabekir Paşa'nın bizzat kendisi hazırlamıştır. Tiyatronun ressamı Behruz Kengerli eskizleri çok beğenmiş ve sahneyi bu eskizler esasında tertiplemişti.

Halkın ekonomik durumu da iyileşmeye başlamıştı. Yakılmış evler, dağıtılmış tarihi abideler inşa edilmeye başlandı. Kazım Karabekir Paşa köşkünün yakınlığındaki "Ağamalı" çeşmesinin suyunu çok beğeniyordu. Paşanın hatırasını ebedileştirmek için çeşmenin beyaz mermer levhası üzerine işlenmiş ay-yıldız resminin altına "Kazım Karabekir Paşa adına çeşme" sözleri yazılmıştı. İnsanların içmesi için yanına cam bardaklar konuldu. Hayvanların susuzluğunun giderilmesi için de bölmeler ayrıldı. Daha bir çeşme de şehrin gireceğinde "Köhne

Abbas" çeşmesi "11. Kafkas Kolordusu Türk askeri şerefine" adı ile askerlerin hatırasına inşa edildi. Burada da cam bardaklar konulmuş, çeşitli bölmeler ayrılmıştı. "Kazım Karabekir Paşa" adına çeşmeden su içenlerin - "Allah senden razı olsun!" ve "Türk askeri" adına çeşmeden su içenlerin "Allah size rahmet eylesin!" sözlerini demesi bir gelenek halini almıştı.

Evet, artık Nahçıvan-Aras-Türk Cumhuriyeti"nde asayiş sağlanmıştı.

Lakin halkın terakkisine mani olan haller tamamen aradan kalkmamıştı. Kasım ayının ilk günleriydi. Şehirde yayılan habere göre, Türk ordusu Nahçıvan'ı terk etmeye hazırlanıyordu, Türkiye Harbiye Bakanlığı'ndan Kazım Karabekir Paşa'ya gelen emre göre, o ordusu ile beraber Nahçıvan'ı terk ederek Türkiye'ye dönmeliydi. Bu emre cevap olarak Kazım Karabekir Paşa Harbiye Bakanlığı'na rapor yazarak belirtmiştir ki, Nahçıvan'da Ermenilerin Müslümanlara karşı yaptıkları katliamlar, Ermenilerin yalandan uydurdukları Ermeni soykırımından kat kat fazladır. Eğer ordumuz buradan çıkarılırsa burada bir Türk, bir Müslüman kalmayacak, hepsini katledecekler. Ordumuzun burada kalması lazımdır. Ama Paşa'nın bu cehtleri emre tabi olduğu için fayda göstermedi ve Kasım ayının ilk günleri Türk ordusunun Nahçıvan'ı terk edip, geri dönmesi kararlaştırıldı.

Hüseyin Cavid'in büyük kardeşi Şeyh Muhammed Rasizade'nin babam Hacı Talip Hüseyinzade ile yakın dostluk münasebetleri vardı. O, sürekli babamın kunduracı dükkanına gelerek, çay içip sohbet ederlerdi. Şeyh Muhammed bana Arapça dersi verirdi. Buna göre ben de hergün onlara giderdim. Cavid Efendi de orada oturuyordu. Türkiye'de yayınlanan "Servet-i Fünun" ve Türk Yurdu" dergilerini de orada - Cavid Efendi'nin masası üzerinde görmüştüm. Birgün yine Arapça dersine gittiğimde Kazım Karabekir Paşa'nın Cavid Efendi ile görüşmek için onlara geldiğini gördüm. Paşa burada yazmakta olduğu "Öğütlerim" şiir

toplusundan Cavid Efendi'ye şiirler okudu. Bunlardan çocuklar için yazdığı "Sabah ve akşam duası" şiiri terbiyevi açıdan çok önemlidir.

Sabah duası

1. Sabah oldu, kainat
Nurun ile yıkandı.
Kudretinle, ilahi,
Bütün hayat uyandı.

2. Huzuruna dizildik,
Veriyoruz bu andı,
Vazifemi yapmadan
Yemek yemem ve yatmam.

3. Sen de bize kuvvet ver,
Çalışmaya kudret ver;
Varlığımız senindir,
Bizi hergün sevindir...

Akşam duası

1. Bir gün daha mektepte
Biz birçok şey belledik.
İdman, türkü, oyunla,
Vücutları besledik

2. Bol saf hava, bol güneş,
Yüzümüze kan verdi,
Karnımızı doyurduk,
Bu da bize can verdi.

3. Geldi yatmak zamanı,
Rahatlık ver, ey Tanrı,
Artık uyku gözleriz
Nurlu sabah özleriz.

... 1918 senesi Ekim ayının son günleriydi. Okulumuzda Kazım Karabekir Paşa ile "Veda görüşü" gecesi düzenlendi. Bu görüşe öğretmenler, veliler, devlet erkani, şairler, ziyalılar ve birçok subay ve askerler gelmişlerdi. Paşa buradaki konuşmasında Nahçıvan'ı terk edip, Türkiye'ye dönmek emri aldığını belirttikten sonra ilave etti; "Ben Nahçıvan'dan Türkiye'ye birisi pek şirin, diğeri çok acı, iki armağan götürüyorum." Paşa el çantasını açarak - "Bakınız, şirin hediyeler buradadır" - dedi ve çektiği Mümine Hatun Türbesi'nin, Haça Dağ'ın, Elince Kalesi'nin resimlerini gösterdi. "Bu da yatarken bana ninniler söyleyen Nahçıvan şelalesi'dir. Bunları Türkiye'ye götüreceğim," - dedi. Her taraftan alkış sesleri yükseldi. Sonra kalın bir defter çıkartıp şöyle dedi; "Bu da benim acı hatıralarımdır." Defterin üzerinde Arap alfabesiyle - "Şerur,

Nahçıvan, Culfa, Ordubat gazalarında Ermeni mezalimi" - sözleri yazıyordu. Paşa defteri göstererek şöyle dedi; "Bu defterde Nahçıvan diyarında Ermenilerin Müslümanlara - Türk kardeşlerimize yaptıkları mezalimi kaleme aldım. Ben bu bölgelerde yakılmış yüzlerle evleri, köyleri gördüm. Camilere toplanıp yakılmış binlerce kadın, çocuk ve yaşlıların toplu mezarlarını yürek acısı ile gördüm. Elde ettiğim ve burada yazdığım belgelere esasen Ermenilerin bu bölgelerde katlettikleri Müslümanların sayısı, uydurma Ermeni soykırımından kat kat fazladır. Ben buradaki Ermeni mezalimini bir kitap şeklinde Türkiye'de yayınlatarak bütün dünyaya bildireceğim. Basıldıktan sonra acı da olsa bu hatıralarımı size göndereceğim."

Kazım Karabekir Paşa üçüncü dosyayı açtı ve üzerinde "Öğütlerim" sözü yazılmış bir el yazımı kitap çıkarıp gösterdi. Çocuklara hitaben şöyle dedi; "Sevimli yavrularım, bu kitabı sizin için yazdım. Bu el yazımı kitabımı da size talim edecek çok değerli hocam, hocanız, sevimli şairimiz, benim aziz dostum, kardeşim Hüseyin Cavid beyefendilerine armağan ediyorum". Paşa bu kitabını Cavid Efendi'ye takdim etti. Cavid Efendi kitabı alıp Paşayı kucakladı ve tebrik ettikten sonra şöyle dedi; "Paşam, çocuklar bizim geleceğimize. Yazmış olduğunuz bu değerli eserinizin içeriğini biliyorum. Çocuklarımızın manevi terbiyesi için çok önemli olan bu eser, edebi pedagoji fikir tarihimizin en kıymetli eserlerindedir. Aziz dostum Kazım Karabekir Paşa! Milletimize gösterdiğiniz hizmetleriniz gibi, bu pedagoji hizmetiniz de takdire layıktır. Ben sizin "Öğütlerim" eserinizi Bakü'de yayınlattım bütün Kafkas'larda yayacağım, Kazım Karabekir Paşa'yı bütün Kafkaslarda tanıtacağım." Aralıksız alkışlarla bu tarihi, hüzünlü veda görüşü sona erdi.

Cavid Efendi Bakü'de taşındıktan sonra, 1921 yılında üzerinde "Kazım Karabekir" yazılmış "Öğütlerim" eseri yayınlandı. Yine aynı sene Cavid Efendi Abdulla Şaik'le birlikte "Gevaid-i

edebiyet" kitapları okulumuza gönderilip, öğrencilere hediye olarak dağıtıldı.

"Öğütlerim" eserinin terbiyevi önemini dikkate alarak okullarda, kreşlerde, çocuk bakım evlerinde, yetimhanelerde istifadesi için bu eser 1925 yılında Maarif Komiserliği tarafından yeniden yayınlandı. Hüseyin Cavid Efendi'nin faaliyeti yalnız medeni ve maarif meseleleri ile sınırlı değildi. O aynı zamanda Nahçıvan'ın içtimai siyasi hayatında da faal iştirak ediyordu. Nahçıvan'da Aras-Türk Cumhuriyetinin teşkilinde, Türk ordusunun Nahçıvan'dan gittikten sonra Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlanması gibi düşüncelerin yaranmasında onun öneri ve teklifleri dikkate alınıyordu.

PAŞA İLE SON GÖRÜŞ

Çok kederli bir gündü. Şehrin merkezi tren istasyonunda İnsanlar Türk ordusu ile vedalaşmaya gelmiştiler. Kazım Karabekir Paşa halka hitaben şunları söyledi; "Biz sizden geçici olarak ayrılıyoruz. Lakin, kalbimiz daima sizinlidir. En ağır dakikada biz yine de sizin yanınızda olacağız." İnsanlar "gitmeyin, bizi yalnız bırakmayın" diyordu. Hürgür hüğüür ağlayanlar da vardı. Kazım Karabekir Paşa'nın sesi duyuluyordu: "Hiç rahatsız olmayın, yakın zamanda yine de sizinle birlikte olacağız". Askerlere çiçekler ve çeşitli hatıra hediyeleri veriliyordu. Trenin istasyondan hareketini takiben arkalarından su atıldı, iyi yolculuklar dilendi. Tren hareket ettikçe, istasyondan ayrıldıkça halkın kederi de artıyordu. Ama bütün bunlara rağmen Kazım Karabekir Paşa'nın önerisi ve izniyle 400 kişiden fazla Türk askeri ve 20-30 subayla birlikte Halil bey, Hüsnü bey ve Veysel bey Nahçıvan'da kaldılar.

TÜRK ORDUSUNUN NAHÇIVAN'DAN AYRILIŞINDAN SONRA...

Türk ordusu Nahçıvan'ı terk ettikten sonra dahili ve harici düşmanlar, şer güçler bu fırsattan yararlanarak Aras-Türk Cumhuriyeti'ni zayıflatmak, halkın bağımsızlık mücadelesi ruhunu çöktürmek maksadıyla çeşitli palavralar, korkunç haberler yaymaya başladılar. Taşnak Ermenistan hükümetinin Nahçıvan'ı işgal etmek hayalleri gittikçe kuvvetleniyordu. O arada İrevan'daki bir grup şoven unsurlar Nahçıvan-Aras-Türk Cumhuriyeti'ne bağlı olan Uluhanlı (Zengibasar) bölgesinin ahalisini kandırarak, orayı Ermenilerin işgali altına verdiler. Ermeniler bu fırsatı kaçırmayarak Aras-Türk Cumhuriyeti'ne bağlı olan Gemerli'yi, Vedibasarı'da işgal ettiler. 1918 senesi Aralık ayıydı. Bu olaydan sonra şehre haber yayıldı ki, taşnak orduları güçlü bir hücumla Sederek'i işgal edip, Şerur'a doğru hareket etmektedirler. Bu haber şehir halkını teşvike saldı. Aras-Türk Cumhuriyeti'nin Ordusu vatan topraklarını düşmanlardan kurtarmak için harekete geçti. Seferberlik ilan edildi. Herkes silahlanarak cepheye yollandı. Kalbalı hanın kumandası altındaki Aras-Türk Cumhuriyeti'nin ordusu, Halil beyin kumandası altında olan Nahçıvan'daki Türk askerleri ve halkın gönüllü taburları düşman üzerine hücumla geçtiler. Bu arada yine bütün zorluklara rağmen Türk ordusu Nahçıvan'ın yardımına koştu. Şiddetli çarpışmadan sonra Türk ordusu Üçkilise'yi ele geçirdi. Düşman ordusu mağlup edildi ve Sederek, Vedibasarı, Gemerli onlardan kurtarıldı. Düşman takip edilerek İrevan yakınlığına kadar kovuldu. İrevan'ın işgali tehlikesinden korkan Ermenistan hükümeti ateşin durdurulmasını istedi. Ermenilerin isteği yine kabul edildi ve ateşkes yapıldı. Aras-Türk Cumhuriyeti ordusu zafer marşı eşliğinde Nahçıvan'a döndü. Halk onları büyük coşkuyla karşıladı. Asker ve subaylara hediyeler sunuldu. Taşnak Ermenistan hükümetinin ağır durumda olduğunu gören İran Ermenileri Ermenistan'a yardım için Şaha müracaat ettiler. Şah onların ricasını

kabul ederek Ermenilerle Müslümanlar arasında barış yaratmak için başta İran Ermenilerinin baş keşişi olmakla bir temsilci heyetini Nahçıvan'a gönderdi. Büyük bir heyet Nahçıvan'a geldi. Baş keşiş konuşmasında Şahın önerisi üzerine barış için geldiklerini belirtti. Nahçıvan'dan bir temsilci heyeti de İran temsilcileri ile beraber kalıcı barışın sağlanması için İrevan'a gittiler. Şahın talep ettiği gibi Nahçıvan'la Ermenistan arasında sulh temin edildi. Bu barış zamanı sınır sorunları da çözüldü. Ancak, bu barış anlaşması Nahçıvan'ın zararına oldu. Şöyle ki, mukavelenin şartına göre Nahçıvan ve Ermenistan sınırı Nahçıvan'ın tam yakınlığında olan Develi köyü olarak belirlendi. Bunun neticesinde Aras-Türk Cumhuriyeti'nin himayesi altında olan Gemerli, Vedibasarı vs. Müslüman-Türk bölgeleri, Ermenistan'ın terkbine geçmiş oldu. Firsattan istifade eden Ermeni taşnakları barıştan az sonra, bölge ahalisini bu sefer ateşle değil, hançer ve bıçaklarla insafsızca katlederek, yüzlerce kız ve kadınları esir ettiler.

Barış için İrevan'a giden temsilci heyeti Nahçıvan'a döndükten sonra, İran temsilcilerinin başkanı birkaç gün Nahçıvan'da kaldı. O, bir keresinde soruyor ki, "Ara, Nahçıvan'da bir Ermeni kalmış mı, kalmamış mı?". Ona şöyle cevap verilmiş: "Biz Müslümanız, Türk'e Müslüman'a sığınanlara zarar vermeyiz, öldürmeyiz. Biz dinç ve sakin kalan Ermenileri korumuşuzdur." Nehrem köyünün komşusu -Tezekent köyü Ermenilerinin tamamı ve diğer Ermeni köyleri de dikkatle korunmuştur.

Bu sohbet sonrası baş keşiş Ermeni köylerinde Ermenilerle görüştüktan sonra geri camiye dönmüş ve Müslümanların Ermenileri korumalarına, onları ölümden kurtarmalarına göre teşekkür edeceğine, biraz da kinayeli konuşarak şöyle demiştir: "Köylerde Müslümanlar bizim kiliselerimizi, eski abidelerimizi dağıtıp harabeye çevirmişler. Dinimiz bunun böyle kalmasına izin veremez. Gelip oraları onarmalıyız." Camide olan hocalardan birisi keşişin bu fesat konuşmasına cevabı geciktirmemiştir: "Cenap

keşiş, kiliseler olarak gördüğünüz tarihi yapıtlar Ermenilerin değil, Azerbaycanlıların kadim soydaşları, ulu dedeleri olan aranlıların mabetleridir. Bu yapıtların üzerinde eski Abla harfleri veya Uygur, Türk, Arap alfabesi ile yazılmış türbeler, camiler, hanedanlar bin yıllık tarihe malik olan Türk Müslüman eserleridir. Gerekirse biz kendimiz onları tamir edebiliriz. Siz zahmet etmeyin." Böylelikle keşiş susturulmuş ve kendi memleketine yolcu edilmiştir.

YABANCI ZORLAMACILAR

Nahçıvan'ı silah zoruyla işgal edemeyeceklerini anlayan taşnak Ermenistan, İngiliz, Fransız ve Amerika'nın Ermeni yanlısı generallerinin eli ile kendi işgalcilik planlarını hayata geçirmeye çaba gösteriyordu.

1919 yılının ilk günleriydi. Başta Lyugtin adlı bir İngiliz generali 50 - 60 kadar İngiliz subay ve askeri ile Nahçıvan'a geldi. Halk arasında yayılan haberlerden anlaşıldı ki, o Nahçıvan'da sükuneti sağlamak ve Nahçıvan'ı her türlü tecavülden korumak için buraya atanan generaldir. O geldikten sonra görevini halka bu şekilde anlatmıştır: "Bundan sonra herkes benim emrime tabi olmalıdır." Generalin işe başlamasından birkaç gün sonra duyduk ki, generalin emriyle Aras-Türk Cumhuriyeti'nin başkanı Emir bey Nerimanbeyov tutuklanmıştır. Hükümet binasının üstündeki ay-yıldızlı al bayrak da indirilmiştir. General Aras-Türk Cumhuriyeti'nin bütün dahili işlerine karışmaya başlamıştı. Binlerce vatansız, yersiz-yuvâsız ve yoksul insanların açlıktan öldüğü, bir parça ekmeğe muhtaç olduğu bir zamanda köylülerin bin türlü zahmetle yetiştirdiği erzak mahsullerini toplattırarak, çok ucuz fiyata Ermenilere sattırıyordu. General Nahçıvanlıların kurtarıcısı Türklerin Nahçıvan'dan çıkartılmasına karar veriyor, halkın kullandığı Türk parasının tedavülden çıkartılması için değerlerini aşağıya çektiriyordu. Generalin bu hareketlerine karşı halkın itiraz sesleri yükselmeye başladı. Buna karşın generalin emri ile ayaklananlar tutuklanarak hapse atıldılar. Takip ve cezalar gittikçe arttı. Ağrı acılar çekmiş Nahçıvan halkı generalin bu hareketlerine sabretemedi. Mitingler, itirazlar hergün artmakta idi. Ve nihayet hiçbir Türk'ün Nahçıvan'dan çıkarılmasına yol verilmedi.

İşte bu zaman halkın daim intizarla beklediği Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin temsilcileri de Nahçıvan'a geldiler. Onların gelişi Nahçıvan ahalisinde büyük ruh yüksekliği yarattı. Nahçıvan halkı, öğretmen ve aydınlar, öğrenciler Azerbaycan misafirlerini derin ihtiramla karşıladılar. Camide onlarla görüşme yapıldı. Camiye girerken her taraftan "Yaşasın Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti!" sedaları yükseldi.

Temsilciler konuşma yaparak dediler ki, Kafkasya'da yegane kudretli devlet Azerbaycan devletidir. Bu bölgede yaşayan tüm Türk-Müslümanların müdafaasını ve onlara maddi manevi yardım gösterilmesini Azerbaycan üstlenmiştir. Konuşmacı sözünü bitirir bitirmez her taraftan: "Biz Azerbaycan'a bağlanmak istiyoruz!" -sesleri yükseldi. Temsilci heyetle gelen generalin de askeri birliklerle yaptığı görüşmeler büyük rağbetle karşılanmıştı. Halkın Azerbaycan'a olan sonsuz rağbet ve sevgisi İngiliz generalini çok rahatsız etmiştir. Bu yüzden de çeşitli bahaneler uydurarak Azerbaycan temsilcilerinin Nahçıvan'ı terk etmelerini istemiştir. Onlar da bu isteği reddetmeyerek Nahçıvan'ı terk etmişlerdir.

Bu gelişme Nahçıvan aydınlarının ve halkının çok büyük itirazına sebep oldu. Azerbaycan temsilcilerinin Nahçıvan'a gelişi de taşnak Ermenistan hükümetini rahatsız etmişti. Onlar yeni hile ve fitnelere el attılar. Komşu İran'la Nahçıvan arasında soğukluk ve adavet yaratmak ve diğer taraftan halkla yerli hükümet arasında nifak salmak için tahribatçılar ve propagandacılar vasıtasıyla güya "Nahçıvan'ın büyükleri Nahçıvan'ı İran'a bağlamak niyetindedirler" diye uydurma haberler yaydılar. Diğer taraftan general ise "Yok, bu haberler yalandır. Aldığım bilgiye göre Büyük devletler Nahçıvan'ı Ermenistan'a vermek kararına gelmişler," - diyerek halk arasında nifak ve perişanlık yaratmıştı. Evet, bu sohbet yani, İran'a mı, Ermenistan'a mı bağlanmak - fısıltıları git gide artmaktaydı.

İngiliz generali halk arasında sözde bu tartışmaları kesmek için bir rey sorgusu yapmayı önermiştir. Generalin bu teklifine

esasen yerli hükümet tarafından bir sorgu komisyonu teşkil edilmiştir. Halkın reyini toplamak için komisyona birkaç nüfuslu şahıslar ve aynen mektebimizin müdürü Halil bey Hacılarov ve öğretmenimiz Hüseyin Cavid Efendi dahil edilmiştir. "Rey sorgusu" başlamadan evvel, düşman Ermenistan'a bağlanmaktansa İran'ın terkiğine geçmeyi üstün tutan bazı devlet adamlarının teklifi ile, İran hükümetinin razılığını elde etmek için oraya bir temsilci heyeti gönderildi. İran'sa şimdilik bu işe hazır olmadığını bildirerek Nahçıvan'ı kendi terkiğine almaktan sakındı. Bundan sonra rey sorgusunun ilk toplantısı yapıldı. Toplantı sonrası Halil Ağa Hacılarov okula gelerek okulun hocalarıyla görüştü. Hacılarov bu olayı onlara anlatarak dedi: "Cavid Efendi rey sorgusu komisyonunu iptal ettirdi. Cavid Efendi komisyon toplantısında bunları söyledi: "Bu, Nahçıvan'ı işgal edebilmek için Ermenilerin yeni propaganda planıdır. Biz buna karşı ciddi mücadele etmeliyiz. Ben böyle bir rey sorgusunun aleyhineyim." Daha sonra Cavid çok tesirli ve keskin konuşmasını sürdürdü. Ben Cavid'in orada dediklerini tüm detayları ile anlatamayacağım. Ancak şunu belirteyim ki, Cavid'in sözlerinden Cafergulu han çok müteessir oldu ve heyecanla ayağa kalkarak "rey sorgusu komisyonu iptal edilsin," dedi ve toplantıyı sona erdirdi. Herkes dağıldı ve Cafergulu han, Hüseyin Cavid'i beraberinde götürdü...

Sonra malum oldu ki, sohbet zamanı Cafergulu Han Nahçıvan'ın Ermenilerin işgali tehlikesi karşısında olduğunu söylemiştir. Hüseyin Cavid ise ona, Baku ve Tiflis'teki temsilciliklere mektup yazarak, Nahçıvan'ın durumunu belirtip acil yardım istemesi gerektiğini önermiştir. Han bu öneriyi kabul ederek, Azerbaycan'ın Tiflis'teki temsilciliğine Nahçıvan'ın ağır durumu hakkında etraflı bir mektup yazmıştır.

Durum gittikçe kötüleşiyordu. Ve bir gün aydınların ve vatansever güçlerin talebi ile hükümet tarafından tiyatro binasında geniş halk kitlesinin iştiraki ile toplantı yapıldı. Cafergulu han

toplantıyı açarak, Nahçıvan'ın sosyal ve siyasi durumunun ağır olduğunu ve onun Ermeni tecavüzü tehlikesi karşısında kaldığını söyledi. Yabancı emperyalist devletlerin Türkiye'nin Nahçıvan'a yardımına imkan vermeyeceklerini belirttikten sonra, Azerbaycan'dan yardım istemek hakkında fikrini bildirdi. Sonra o, Azerbaycan'ın Tiflis'teki temsilciliğine yazdığı mektubu okudu. Bu mektubun tahminen aklımda kalan son sözleri şöyleydi: "Eğer Azerbaycan hükümeti Nahçıvan'ı kendi himayesi altına alıp, acil yardım göstermezse, yakın zamanda burada bir Müslüman - Türk kalmayacaktır. Acil yardım gösterilmesini Azerbaycan hükümetine bildirmenizi rica ederim." Cafergulu hanın bu mektubu ahali tarafından razılıkla karşılandı. Sonra toplantıda konuşma yapanların hepsi hanın teklifinden razı kaldıklarını belirttiler. Burada bizim saygın hocamız Cavid Efendi de konuşma yaparak, Azerbaycan'a yaklaşmak gerektiğini ve onların maddi ve manevi yardımına ihtiyacımız olduğunu söyledikten sonra, sözlerini yazmış olduğu bu şiir parçasıyla bitirdi:

*Şaşırıp durma, Aydın,
İdeal arkasınca koş, çarpın,
İdealsiz ümit, necat mahal,
İttihat en büyük ideal,
Seni kurtarsa, kurtarır birlik,
Çünkü, birliktedir fakat dirilik.*

MİLLETVEKİLİ HÜSEYİN CAVID BAKÜ'DE

"Hüseyn Cavid Efendi Aras-Türk Cumhuriyeti ve vükalayı millet umumi rey-i ile Azerbaycan'ın bir kısmı ilan edilmiş Güney Batı Kafkas ahalisi tarafından muayyen vekalet ve vazife ile Bakü'ye gelmişti."

"Azerbaycan" gazetesi, 9 Mart, 1919.

Bundan önce belirttiğim toplantıda Azerbaycan'dan maddi manevi ve askeri yardım istemek hakkında bir karar kabul edilmiştir. Kararın Bakü'ye - Azerbaycan hükümetine ulaştırılması ve Nahçıvan'ın sosyal siyasi durumu hakkında etraflı bilgi vermek için oraya bir temsilci heyeti gönderilmesi karara alınmıştır. Bu toplantıda hükümet temsilcisi olarak başta Aras-Türk Cumhuriyeti'nin dış işler bakanı Behram han olmakla, hükümet üyeleri Mirze Abbas Kadimov, Ali Sabri Kasimov ve geniş halk kitlesi tarafından sevilen hocamız Hüseyn Cavid temsilci seçilmişlerdi.

1919 senesi Mart ayının başlarıydı. Nahçıvan Aras-Türk Cumhuriyeti tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti'ne gönderilmiş bu ilk temsilciler Azerbaycan devletinin başçısı Feteli Han Hoyski ile görüşüp, Nahçıvan halkının kararını ona ilettikten sonra, Nahçıvan'ın Ermeni işgali tehlikesi karşısında kaldığını ve acil yardım gösterilmesini rica etmişlerdir. Burada temsilci Ali Sabri Kasimov şöyle demiştir: "Ermeniler işgal ettikleri Müslüman köylerinde körpe çocuklardan yaşlılara ve kadınlara kadar bir sözle herkesi öldürdüler. Ele geçirdikleri yerde kan akıtılıyor, evler yakılıyordu..." Orada bütün temsilciler birer birer konuşma yaparak, Nahçıvan'ın ağır vaziyette olduğunu Azerbaycan devlet başçısı Feteli bana bildirmişlerdir. Feteli han temsilcileri dinlendikten ve

halkın kararını bildirdikten sonra, -"Nahçıvan Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasıdır. Nahçıvan'ı hiçbir zaman yalnız bırakmayacağız. Nahçıvan'ın askeri kudretini arttırmak ve halkın iktisadi durumunu iyileştirmek için onlara her türlü maddi ve manevi yardım edeceğiz."- demiştir. Birkaç günden sonra temsilci heyeti Nahçıvan'a döndü. Azerbaycan'dan Nahçıvan'a gönderilen bütün yardımların ise Ermeniler ve onların yabancı destekçilerinin eli ile Nahçıvan'a ulaştırılmasına imkan verilmedi. Şunu da belirteyim ki, bir yıla yakın Bakü'den ayrılmış olan Cavid Efendi'nin Bakü'ye gelişi, Azerbaycan şair ve ziyalılarının büyük sevincine sebep olmuştu. Onun Bakü'ye gelişi dolayısıyla o dönem Bakü'de yayınlanan gazetelerde "Müjdeyi şadi" (şad haber) başlığı altında bir sıra makaleler yazılmıştır. "Azerbaycan" gazetesinin 1919. yıl 9 Mart tarihli sayısında çıkan "Hüseyin Cavid Efendi'nin gelişi" başlıklı makalede yazıyor: "Mart hadiselerinde düşman eline düşse de, ne sevindiricidir ki, sağ kalmış ve sonra Bakü'den çıkarak İran yolu ile kendi vatanı olan Nahçıvan'a gitmiş ve nihayet belli bir zaman önce vefat ettiği haberi verilmişse de... sonraki araştırmalardan anlaşılmıştır ki, bu haber yalanmış. O, Nahçıvan ve Tebriz'de imiş. Bir seneye yakın ayrı kaldığımız ve her zaman beklemekte olduğumuz meşhur şairimiz Hüseyin Cavid Efendi hazretler yeniden şehrimize gelmiştir. Dün idaremize teşrif buyurmuştur. Hüseyin Cavid Efendi üç arkadaşı ile Aras-Türk Cumhuriyeti ve milletin umumi reyile Azerbaycan'ın bir kısmı ilan edilmiş olan Güney Batı Kafkas ahalisi tarafından muayyen vekalet ve vazife ile gelmiştir."

Bu makale Bakü öğretmeni ve aydınlarını, edip ve şairlerini çok sevindirmiştir. Onun zamanında ders verdiği okulun öğrencileri gazeteye mektup yazıp, Cavid'i tebrik ederek, sağ olduğu için çok sevindiklerini bildirmişlerdir. O dönemdeki gazetelerde yazılmış bu makaleler Hüseyin Cavid'in 1918-1919. yıllarda Nahçıvan'daki

toplumsal ve siyasi faaliyetini ve halkın ona olan itimadını, saygı ve sevgisini ifade eden en güzel belgelerdir.

Bütün bu cehtlere rağmen Azerbaycan, Türkiye ve İran yardımından alıkonulmuş Nahçıvan, taşnak Ermenistan hükümetinin işgali tehlikesinde kalmıştır. Bu tehlikeden kurtulmak için onun yegane ümidi kendine güvenmek olmuştur.

NAHÇIVAN KADİM TÜRK MESKENİDİR

*"Zincir vurulur mu Türk'ün boynuna,
Varlığım fedadır vatan yoluna."*

Kazım Karabekir Paşa

Milliyeti malum olmayan, lakin kendisini İngiliz olarak tanıtan general uğursuz faaliyetini dayandırarak, Nahçıvan'ı terk edip gitti. Birkaç gün sonra Tomson adlı yüksek vazifeli bir İngiliz generali Nahçıvan'a geldi. O, gelişinin maksadını açıkladı: "Üç büyük devletin kararı ile Nahçıvan ülkesi Ermenistan'a verilmiştir. Siz de bu karara tabi olmalısınız". Tomson'un bu kötü haberine karşı keskin itiraz sesleri yükseldi. Ancak hiçbir netice hasıl olmadı. General sözlerini söyleyip, Nahçıvan'ı terk etti.

1919 yılı Mayıs ayının başlarıydı. Devi adlı bir İngiliz generalinin kumandası altında Hintli askerlerden ibaret büyük bir İngiliz ordusu Nahçıvan'a geldi. Ordu karargahta yerleştirildikten sonra şehirde, Behram hanın evinin karşısındaki meydanda büyük bir miting yapıldı. Bu mitingde general Devi şöyle söyledi: " Büyük devletlerin kararı ile Nahçıvan ve ona dahil bütün bölgeler Ermenistan'a verilmiştir. Nahçıvan ülkesi Ermenistan'a tabi olmalıdır." Devi konuşmasını bitirir bitirmez halkın keskin itirazı ile karşılaştı. Her taraftan " Biz taşnaklara tabi olmayız!" diye sesler yükseldi. Güney Batı Kafkas Müslümanlarının temsilcisi Ali Sabri Kasımov konuşmasında dedi: "Biz elimizde silahla ölümü, Ermenilere tabi olmaktan daha üstün tutarız. Hiçbir zaman biz kendimizi Ermenistan'ın hakimiyetinde düşünemeyiz".

Evet, böyle itiraz sesleri her taraftan yükseliyordu. Lakin general bu itirazlara aldirmayarak, miting alanını terk etti. Bu olaydan birkaç gün sonra yine başta general Devi ve taşnak Ermenistan hükümetinin başçısı general Hatisyan ve onlarla beraber Ermeni askerlerinden ibaret bir ordu da Nahçıvan'a geldi.

Yine de bir miting yapıldı. Bu mitingde taşnak hükümetinin başçısı general Hatisyan da konuşmasında Devi'nin dediklerini tekrar etti. Yine de itiraz sesleri yükseldi. Lakin iş bitmiş, Ermenistan'ın Nahçıvan'ı işgali gerçekleşmişti.

Taşnak hükümeti kendi idare ve müesseselerini kurmaya başladı. Şehri nezaret altına almak için mahallelerde ve pazar etrafında askeri karakollar kurdular. Belirteyim ki, bu askeri karakollardan biri de ailemizin yaşadığı Sarvanlar mahallesinin yakınında olan "Büyük Bağda", "Sultaniye"nin ortasında olan tiyatro binasında yerleştirildi. Herşeyden evvel, Ermeniler ahalide olan silahların teslim edilmesini talep ettiler. Lakin onların taleplerinin hiçbirine olumlu yanıt verilmedi. Ermeniler köylerde olan silahları toplamaya çalıştılar. Lakin büyük mukavemetle karşılaştılar. Hatta silahlı çatışmalar da yaşandı. Bu çatışmalardan biri de Bulgan köyü etrafında baş verdi. Bu vuruşmadan sonra silah toplama işi bir müddet durduruldu. Köylerde mukavemet gösteren birçok insan öldürüldü ve yaralandı.

Şehirde birçok tanınan insanlardan - Mirzali bey Bektaş, Hüseynağa Novruzov ve başkaları tutuklanarak İrevan'a gönderildiler. Bunun mukabilinde Müslümanlar birkaç Ermeni subayını esir aldılar. Ermenilerin, esir subayların salıverilmesini talep etmeleri üzerine, Nahçıvanlılar da İrevan'a gönderilen esirlerin bırakılmasını talep ettiler. Bu yüzden Ermeniler esirleri bırakmaya mecbur kaldılar. Ermeniler Türkiye'li subayları ve askerleri ve aynı zamanda Halil beyi, Veysel beyi ve Aras-Türk Cumhuriyeti'nin baş kumandanı Kalbalı hanı da yakalamaya yeltendiler. Bu olayı iyi hatırlıyorum... Sarvanlar mahallesinde Hüseyin adlı cesur bir adam yaşıyordu. O, kendi gücü ve emeği ile kalabalık ailesini geçindiriyordu. Ona hamal Hüseyin derlerdi. Hüseyinin kendisi gibi yedi cesur oğlu ve bir de kızı vardı. O, kızını Hamit adlı bir Türk askerine gelin vermişti. Hamit ailesiyle bizim Sarvanlar mahallesinde yaşıyordu. Mahalle sakinleri Hamid'i çok

sever, ona saygı gösterirlerdi. O da mahalle gençlerini toplayarak onlara askeri talim verirdi. Ermeniler Hamid'i takip ediyorlardı. Onu hapsetmek isteseler de buna nail olamıyorlardı.

Ermeniler Nahçıvan'ın Müslüman ahalisinin sonuna çıkmak ve soykırımı daha da kolaylaştırmak ve hızlandırmak maksadıyla sözde yurtsuz Ermenileri yerleştirmek için birkaç Müslüman köyünü bir köye topluyorlardı. Bu yerleştirmeye itiraz edenleri ise derhal öldürüyorlardı. Hergün köylerde 20-30 kişinin insafsızca öldürüldüğü haberi Nahçıvan'da herkesi teşvike düşürüyordu. Çeşitli bahanelerle tarihi yapıları, abideleri ve çeşmeleri dağıtıyorlardı. Taşnak hükümetinin bu çirkin hareketlerinin karşısını almak için halk temsilcileri toplanarak general Devi'ye şikayet ettiler. Halkın bu haklı şikayetine Devi şöyle cevap vermiştir: "Siz haklısınız. Ben de Ermenilerin bu hareketlerinden çok şikayetçiyim. Onlar bana sizinle iyi geçineceklerini söylemişlerdi. Onlar beni de aldattılar. Artık ben de işimden pişmanım." Ahalinin taşnaklara karşı gittikçe artan gazap ve nefretini duyan general Devi, Nahçıvan'da büyük bir tehlikenin, savaşın baş vereceğini hissederek, ordusunu alıp, Nahçıvan'ı terk etti. Onun ardınca da Hatisyan, vazifesini taşnak general Vartsamyan'a havale ederek ailesiyle beraber İrevan'a döndü.

Geçici faaliyetini durdurmuş olan Aras-Türk Cumhuriyeti'nin yönetimindekiler bu fırsattan yararlanarak aydınlan, öğretmenleri ve ruhanileri bir araya getirip toplantı yaptı. Toplantının amacı, Nahçıvan'ın taşnak Ermenilerin tecavüzünden kurtarılması yollarının tartışılması idi. Müzakere ve tartışmalar neticesinde karara varıldı: Generalin yanına bir temsilci heyeti gönderilsin ve ona barış ve sükut içerisinde askerlerini toplayıp Nahçıvan'ı terk etmesi bildirilsin. Giderken de sınıra kadar onun ve ordusunun tehlikesizliği de temin edilecektir. Aksi takdirde dökülecek kanların mesuliyeti Ermeni hükümetinin üzerine düşecektir.

Halkın bu kararını, temsilci heyeti general Vartsamyan'a iletmek için kabulüne gittiler ve cemiyetin kararını ona bildirdiler. General Müslümanların bu barışçıl teklifini reddederek demiştir: "Bütün silahlarınızı, Türk subay ve askerlerini toplayıp, hükümete teslim etmelisiniz. Aksi takdirde ben bu ülkede bir Müslüman Türk bırakmayacağım."

Evet, ölmek yada kalmaktan başka Nahçıvan'ın bir seçeneği yoktu. Bu gelişmeden sonra, Kalbalı han, Halil bey ve Veysel beyin başçılığı ve gazalarda halk gönüllü birliklerinin kumandanları İbrahim Halil Ahuntlu, Profesör Yavuz Ahuntlu'nun babası Kalba Muhtar ve Kabla Kerimin yardımı ile dağıtılmış olan ordu hisselerini toplayıp, nizama saldılar. Gerekli yerlerde istihkamlar kuruldu. Ordu dövüğe hazır hale getirildi. Mahallelerde askeri hisseler oluşturuldu.

Yine birgün bu meselelerle bağlı camide toplantı yapıldı. Kazım Karabekir Paşa'nın askerlerinden biri Paşanın şiiirlerinden bir parça söyledi:

*"Zincir vurdurur mu Türk'ler boynuna,
Varlığı feda olsun vatan yoluna,
Tarihin Türk dediği yılmaz milletiz,
Hür yaşar, hür ölür, nurlu ümmetiz."*

Hamit camiden çıkarken polisler onu yakalamak istemişler. Lakin Hamit saklandığı için onlar buna muvaffak olamamışlar. Pazaryerinde bu olayı duyan Hamit'in kayını, Hamal Hüseyin'in oğlu Asker, Hamit'in yakalandığını düşünerek polis idaresine gidip, onu sormuştur. Polisler olayı duyduklarında Askeri de yakalamak istemişler. Lakin Asker tabancasıyla havaya ateş açarak polisleri korkutmuş ve kaçmıştır. Bu hadiseden sonra Ermeni hükümeti Hamit'i ve Asker'i yakalatıp hükümete teslim etmeleri için Sarvanlar mahallesini haberdar etmiş ve yardımcı olmazlarsa mahallelilere

ağır ceza vereceklerini bildirmişlerdi. Asker'i ve Hamit'i bahane ederek Ermenilerin mahallemize baskın yapacakları her an bekleniyordu.

Böyle de oldu. 1919 yılı Temmuz ayının ortaları idi. Sabah erkenden Büyük bağdaki Ermeni askeri birliklerinden mahallemiz ateşe tutuldu. Bunu her an bekleyen mahalle sakinleri de hazırlıklıydı. Asker ve Hamit'in silah arkadaşları, mahallemizde olan Türk asker ve subayları, zaman kaybetmeden ateşe ateşle karşılık verdiler. Mahalle sakinleri ve askerlerimiz hücum ederek, Ermenilerin bağdaki askeri menziline ele geçirdiler. Buradaki askerler bağı terk ederek kaçtılar. Artık Ermenilere karşı başka mahallelerden de karşılık vermeye başlandı. Bir hafta devam eden bu kanlı dövüşlerden sonra Ermeniler fazla kayıp vererek mağlup oldular ve şehri terk ederek kaçtılar. Bu çarpışmalarda birçok askeri araç gereçler ele geçirildi ve çok sayıda Ermeni asker ve subayı esir alındı. Aras-Türk Cumhuriyeti ordusu Ermenileri takip ederek onların işgal ettikleri bütün bölgeleri Ermenilerden kurtardılar. Aras-Türk Cumhuriyeti'nin ordusu büyük zafer kazandı. Ermenilerin Nahçıvan'daki 70 günlük işgaline son konuldu. Aras-Türk Cumhuriyeti'nin ay yıldızlı bayrağı dalgalanmaya başladı.

*** **

Bu olaydan sonra taşnak Ermenistan hükümeti Amerika devletine bir şikayet mektubu yazarak belirtmiştir ki, güya Türk-Müslümanlar sözde Ermeni toprağı olan Nahçıvan'ı işgal edip, Ermenileri yurtlarından derbeder salmışlar. Ermeniler bu mektupta sözde topraklarının geri verilmesi için yardım edilmesini rica etmişler. Ermenilerin bu ricası üzerine Amerika hükümeti parlamentosu, başta Harbort isimli bir general olmakla 30 kişiden oluşan bir temsilci heyetini Nahçıvan'a göndermiştir. Bu temsilciler iki ay Nahçıvan'da kalarak köyleri, kasabaları gezip dolaştıktan sonra camide toplantı yapmışlar. Toplantıda Harbort şunları söylemiş: "Biz sizin bu güzel diyarınızı karış karış gezdik. Burada misafirperver insanlarla tanıştık. Buradaki Türk Müslüman

mabetlerini, türbelerini gördüm. Üzerinde hilalleri olan taşlara Arap, Uygur alfabeleri ile işlenerek yazılmış kitabeleri gördüm. Düşündüm ki, Nahçıvan kadim Türk meskenidir. İnandım ki, Ermenilerin şikayeti esassızdır. Ben onların bu taleplerini reddediyorum. Bu dediklerimi yazılı olarak Amerika senatosuna da takdim edeceğim." Harbort'un konuşması herkesi sevindirdi. Her taraftan: "Allah senden razı olsun!" sözleri yükseldi. Böylece de Ermenilerin yalan, uydurma toprak iddialarına son koyuldu. Ermenilerin Nahçıvan'ı işgal etmek cehdleri de boşa çıktı. Harbort Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa ile de görüşmüş ve onun çaldığı kemani, okuduğu şiirleri saygıyla dinlemiştir. O, İrevan'da Hatisyan'la da görüşmüş ve Türkiye ile dostçasına komşuluk ilişkileri kurmayı ona önermiştir.

KILIÇ VE KALEM SAHİBİ KAZIM KARABEKİR PAŞA

1919 senesinin son günleriydi. Yine de bir kötü haber şehir ahalisini korkuya düşürmüştü. Şöyle ki, emperyalist devletler Türkiye hükümetine çok ağır ve adaletsiz şartlarla bir "Mütareke mukavelesi" imzalatmışlar. Bu mukaveleye göre Türkiye'nin Kars, Sarıkamış, Ağrı, Doğu Anadolu'nun bir sıra bölgeleri ve Nahçıvan Aras-Türk Cumhuriyeti ve ona bağlı olan Zengibasar, Gemerli, Vedibasar vs. bölgeler taşnak Ermenistan'a dahil edilmiştir. Bu uğursuz mukaveleden istifade eden taşnak Ermenistan hükümeti dış güçlere de güvenerek derhal hücum etti. Ermeniler, Türkiye'nin o bölgelerini işgal ederek ahalisini vahşicesine katledip köyleri talan ettiler ve yaktılar.

1920 yılının Mart - Nisan aylarıydı. Ermeniler büyük bir ordu ile Aras-Türk Cumhuriyeti'ne ait olan bölgelere hücumu ile Sederek'i ve Şerur'u işgal edip, Şahtahtı'ya kadar ulaşarak, o bölgeyi de kuşatırlar. Vatan yine tehlike karşısındaydı. Kalbalı hanın başçılığı ile Cumhuriyetin ordusu, gönüllü halk birlikleri, Şahtahtı cephesinde Halil beyin kumandası ile, Nahçıvan'daki Türk ordusu askerleri ise İbrahim Halil Ahuntlu'nun kumandası ile Ordubat'a hücum eden taşnak Ermeni çetelerinin karşısını alıyor, Ermenilerin Nahçıvan'a doğru hücumlarını def ediyorlardı. Her tarafta şiddetli çarpışmalar sürüyordu. Ahali korku içerisindeydi. "Arasta boğularak ölmek Ermenilere teslim olmaktan şerefli" diyen insanlar evlerini terk edip, Aras nehrine doğru yüz tutuyorlardı. Çarpışmalar sırasında nehirde birçok yaşlı, kadın ve çocuk boğularak can vermiştir. Nahçıvan ahali yine soykırım tehlikesindeydi. Ermenilerin bu gayri insani hareketlerini gören yabancı devlet generali de onlara nefret ettiğini gizlememiştir.

Nahçıvan'a karşı Ermenistan hükümetinin tecavüzüne keskin itirazını bildiren Azerbaycan hükümeti, Tiflis'teki yabancı devlet temsilciliklerine mektup yazarak, savaşın durdurulmasını

talep etse de, Azerbaycan hükümetinin şikayetine cevap olarak "Bu, Ermenistan'ın iç işidir" diye Ermenileri savunucu yanıtlar verilmiştir.

Türkiye'de de durum çok ağırlaşmıştı. Vatanı düşman işgalinden kurtarmak için Türkiye'nin vatanperver güçleri, Mustafa Kemal Paşa'nın idaresinde Kazım Karabekir Paşa'nın teşebbüsü ve geniş halk kitlelerinin faal iştiraki ile Erzurum'da "Misaki - Milli" (milli ant) teşkilatının konferansı yapıldı. Bu konferansta "Milletin, vatanın felaketine sebep olan, devlete zorla kabul ettirilmiş müfeteke mukavelesini halk kabul etmiyor" diye sesler yükseldi. Bu konferans iştirakçileri vatanın bütünlüğü uğrunda her tür fedakarlığa hazır olduklarını bildirdiler. Konferansta Nahçıvan'ın mukadderatı ile ilgili düşünceler de dile getirilmiştir. Burada Mustafa Kemal Paşa'nın, Kazım Karabekir Paşa'nın "Nahçıvan'ı düşman tecavüzünden kurtarmak bizim kardeşlik borcumuzdur" gibi ifadeleri "Misaki - Milli" iştirakçilerini de harekete geçirmiştir. "Nahçıvan'lı kardeşlerimizi yalnız bırakmayacağız", "Şanlı ordumuz Nahçıvan'a yapılan tecavüze karşı bigane kalmayacaktır" sesleri yükselmiştir. Erzurum konferansında yükselen bu sesler Nahçıvan'ın düşmana karşı mücadele azmini daha da artırmıştı. Burada konuşma yapanlardan birisi sözünün sonunda büyük Türk şairi Namık Kemal'in

*"Vatanın köksüne düşman dayamış hançerini,
Yok mu bir kurtaracak bahtı kara maderini"*

mısralarını söylediği zaman halkın hüner ve şerefine arkalanan Mustafa Kemal Paşa bunun karşılığında demiştir:

*"Dayasın köksüne düşman hançerini,
Bulunur kurtaracak bahtı gare maderini"* demiştir.

Erzurum konferansından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın başçılığı ile Türkiye'nin Büyük Millet Meclisi kuruldu. Bu meclisin açılması ilanı bütün Türkiye'de olduğu gibi, Nahçıvan'da da büyük zafer bayramı gibi karşılandı. Vatanı düşman işgalinden kurtarmak için Büyük Millet Meclisi'nin fermanı ile Kazım Karabekir Paşa, Kars için harekete geçti. Ermenilere, Kars'tan kan dökülmeden çıkıp gitmelerini teklif etti. Ama Ermeniler Paşa'nın bu teklifini reddederek savaşa başladılar. Sonuç olarak Ermeni ordusu büyük kayıp vererek Kars'tan atıldı. Kars ve Kars Kalesi düşman işgalinden kurtarıldı. Bu galebenin-ardından Türk ordusu doğu Anadolu'nun Ermeniler tarafından işgal edilmiş bölgelerini de kurtararak, Gümrü'ye kadar onları takip edip, Gümrü'yü de ele geçirdi. Kars, Ermenilerden kurtarıldığı zaman şehirde 6000 Ermeni çocuğu kalmıştı. Paşa onlara zarar verilmemesini, onların korunmasını sağlamış ve rahat yaşamalarını temin etmiştir. Ermeniler kaçarken, paşa onların arkasından ateş açılmamasını askerlerine emretmiştir. Paşanın bu adaletli askeri davranışını, onun insancıl değerlerini izleyen yabancı devlet askeri müşavirleri de takdir etmişlerdir. Paşa Kars'ı geri alırken 500 Ermeni ve Rus askerini, Kars Kalesi'ni alırken ise kalenin içerisinde 20 kişiden fazla asker ve subayı esir alsada da, o bunları bırakarak trenle Gümrü'ye evlerine yolcu etmiştir. Kalede esir tutulmuş general de Paşa'nın bu insani düşüncesinden razı kalarak, Gümrü'de olan güzel bir "lüks" vagonu Paşa'ya hatıra hediyesi olarak vermiştir. Vagonun üzerinde Rusça ve Türkçe "Rusya Federasyonu Kızıl ordusu tarafından Kazım Karabekir Paşa'ya hatıra" sözleri yazılmıştır.¹ Belirteyim ki, bu vagon bugün

¹ Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu "Kazım Karabekir", 1991, Ankara, Türkiye .s. 152-226.

Not: Türk dünyası tarihinin araştırılmasında ve yayılmasında takdire layık hizmetleri olan Prof. Mehmet Fahrettin Kırzıoğlu, tarihçi, filolog ve Türkolog olarak çok değerli bir alimdir. Kazım Karabekir Paşa hakkında- paşaya layık eserlerin yazarıdır. O, Azerbaycan'da da tanınan, saygıyla anılan bir alimdir.

de bir hatıra gibi Kars istasyonunda korunup saklanmaktadır. Bu vagonu ve Kars kalesini görmek bana da nasip oldu. Kazım Karabekir Paşa'nın Kars Kalesi'ni düşman işgalinden kurtarması Mustafa Kemal Paşa, Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük askeri - siyasi zaferi olarak değerlendirilmiş ve bu münasebetle Kazım Karabekir Paşa'yı ve ordusunu tebrik etmiştir. Türkiye topraklarını düşman işgalinden kurtarır kurtarmaz, Kazım Karabekir Paşa'nın kumandasında olan, Ağrı'daki Veysel beyin başını çektiği IX. alay, derhal Nahçıvan'ın yardımına geldi. Çok şiddetli çatışmalar yaşandı ve Veysel beyin, Kalbalı hanın ve Halil beyin ordu birlikleri Şahtahtı cephesinde Ermenileri mağlup ettiler. Şahtahtı taşnak tecavüzünden kurtarıldı. Bu çarpışmada Ermenilerin 4 top, çok sayıda askeri araç gereç ve 200'den fazla asker ve subay esir alındı. Düşman takip edilerek, Şerur, Sederek, Vedibasar ve bir sıra Türk-Müslüman bölgeleri işgalden kurtarıldı. Nahçıvan Aras-Türk Cumhuriyeti'nin ve Veysel beyin komutasındaki Türk ordusu büyük zaferle Nahçıvan'a geldi. Halk Kalbalı hanı, Veysel beyi ve kahraman askerleri coşku ve sevinçle karşıladı.

Bu galibiyet Nahçıvanlıların milli bağımsızlık mücadelesi tarihinin parlak zaferi idi. Lakin bu tarihi galibiyetten sonra Nahçıvan elde edeceği başarıları göremedi. Nahçıvan Aras-Türk Cumhuriyeti daha büyük umutlarla, soy köküne bağlı milli duygularla faaliyete başladığı bir zamanda - yani 1920 yılının 28 Temmuz'unda Bolşevik-Rus Kızıl ordusu Nahçıvan'ı İçtimai Şura Cumhuriyeti adı ile yeni bir hükümet kuruldu.

Kızıl ordunun Nahçıvan'a gelişinin ilk günleriydi. Şehirde Büyük bağda bir miting yapıldı. Burada Kızıl ordu kumandanlarından birisi konuşmasında dedi ki, "Bundan sonra siz özgür ve mesut yaşayacaksınız. Han, bey, sultan zulmünü daha görmeyeceksiniz, Ermeni, Rus ve bütün milletler bizim kardeşimizdir" vs. diye şura hükümetini övdükten sonra, yüzünü Nahçıvan Hükümet reisi Türk ordu kumandanı Veysel beye tutarak

dedi: "Bey, sizin daha burada kalmanıza ihtiyaç yoktur. Siz de askerlerinizi alarak buradan gidiniz".

Kızıl ordu temsilcisinin bu konuşması miting iştirakçileri tarafından nefret ve gazapla karşılandı. Hatta, o temsilciyi ölümle tehdit ettiler. Bunun ardınca Veysel bey konuşarak dedi ki, "Biz buradan gideriz, lakin 100 sene geçse de biz yine buraya döneceğiz. Vay o günden ki, sizi buradan kovacaklar". Bu konuşmalardan sonra Nahçıvan hanları da İran'a göçüp gittiler.

ULUSLARARASI ÖNEM TAŞIYAN TARİHİ MUKAVELELER

*"Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin
özerklik, devletçilik statüsü
daimidir, ebedidir."*

Haydar Aliyev

Devir değiştiyse de taşnak Ermenistan devletinin Nahçıvan'ı işgal etmek hayali değişmedi. Bolşevik kızıl ordusunun Nahçıvan'ı işgal etmesinden yararlanan Ermeni hükümeti, tecavüzcü hareketlerini daha da arttırdılar. Ancak, Ermenilerin bu yeni artan tecavüzünü de Kazım Karabekir Paşa, Hak'kın ona bahsettiği keskin kalem ile susturdu.

Türk ordusunun İrevan'a doğru hareketini durdurmak için Ermenistan hükümeti Kazım Karabekir Paşa'dan ateşin durdurulmasını rica etmiştir. Ermenistan'ın ricası dikkate alınarak ateş kesilmiş ve barış anlaşmasının bağlanması karara alınmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararı ile Ermenistan'la bağlanacak barış anlaşması Kazım Karabekir Paşa'ya havale edilmiştir. Ermenistan'ın işgalci girişimlerine son koyan, onun işgalci el kolunu bağlayan çok mühim şartları içinde barındıran bir barış mukavelesi hazırlanmıştır. 18 maddeden ibaret olan bu Gümrü Mukavelesi'nde Nahçıvan'ın mukadderatı dikkatten kaçırılmamıştır. Nahçıvan'la bağlı maddelerde "Nahçıvan vilayeti Azerbaycan'ın himayesi altında özerk bölge teşkil eder", "Ermenistan Nahçıvan'a ve onun terkindeki topraklara karışmayacak tecavüz etmeyecektir", "Nahçıvan Müslümanları bir daha Ermenilerin tecavüzüne - soykırımına maruz kalırsa, Türk ordusu buna bigane kalmayacaktır", "Ermenistan bir daha Nahçıvan'dan ve Türkiye'den toprak iddiası etmeyecektir" vs. Bu gibi mühim şartları kendinde birleştiren bu mukavele 1920 senesi, Aralık ayının 2'sinde

Gümrü'de Türkiye temsilci heyetinin başçısı Kazım Karabekir Paşa, Ermenistan temsilci heyetinin başçısı Hatisyan'a imza ettirmiştir.² Mukavelenin imzalanması merasiminde iştirak edenlerden birisinin söylediğine göre, A. Hatisyan anlaşmaya imza atarken derin bir ah çektikten sonra - "Evet, Harbort bana söylemişti ki, o Türk generali Kazım Karabekir'in kalemi kılıcından da keskindir"- diye itiraf etmiştir. Millet ve vatan aşkını terennüm edici şiirler yazan, vatanın, milletin saadeti namına anlaşmalara imza atan Kazım Karabekir'in kalemleri halkımızın mukaddes bir yadigarı olarak bugüne dek korunmaktadır.

Gümrü Anlaşması'nı Mustafa Kemal Paşa, Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük siyasi zaferi gibi değerlendirmiş ve bu zafer nedeniyle Kazım Karabekir Paşa'yı ve heyet üyeleri olan Erzurum valisi Hamid beyi ve Erzurum milletvekili Süleyman Necati'yi tebrik etmiştir. Daha sonra, 1921 yılının Şubat'ında Ankara hükümetinin yeni dışişleri bakanı Yusuf Kemal beyin başçılığı ile Ali Fuat ve doktor Rıza Nurdan ibaret temsilci heyeti Moskova'ya giderek yeni görüşmelere başladı. Rusya tarafından dışişleri komiseri G. Çiçerin ve Rusya Federasyonu MİK üyesi C. Korkmazov idi. Görüşelerde B. Şahtahtinski de yer alıyordu. Bir ay süren görüşmelerin sonucunda 1921 yılı, Mart'ın 16'sında "Dostluk ve kardeşlik hakkında" Rusya Federasyonu - Türkiye anlaşması imzalanmıştır.

² Tarih bilim doktoru, Prof. İsmayıl Hacıyev "Gümrü-Moskova-Kars mukaveleleri ve Nahçıvan'ın mukadderatı" Bakü, 1999, s. 4. Not: Azerbaycan ve onun ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvan'ın tarihinin araştırılması ve öğrenilmesinde dikkate değer hizmetleri olan tarihçi alim İsmayıl Hacıyev'in geniş ve çok içerikli bir mukaddime ile yayınlattığı "Gümrü-Moskova-Kars mukaveleleri ve Nahçıvan'ın mukadderatı" adlı eseri takdire layıktır. Her zaman halkımızdan gizli tutulan bu belgelerin ortaya çıkarılması ve neşri son dönem tarihimizin araştırılması bakımından çok değerlidir, eser genç neslin manevi terbiyesi için çok önemli ve faydalıdır.

Bundan sonra 13 Ekim 1921'de Kars'ta Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan temsilcilerinin iştiraki ile Türkiye'yle Kafkasya cumhuriyetleri arasındaki sorunları, özellikle arazi meselelerinin haline dair 20 madde ve 3 ilaveden ibaret tarihi mukavele bağlandı. Bu mukavelede yine de Nahçıvan'ın hiçbir tecavüze maruz kalmaması, sınırlarının dokunulmazlığı vurgulanmış, aksi takdirde Türkiye'nin buna bigane kalmayacağı, hatta Azerbaycan'ın terkinde özerk kurum olması tespit edilmiştir.

Moskova Anlaşması'nın 3. maddesine göre Nahçıvan vilayeti Azerbaycan'ın himayesi altında özerk arazi teşkil eder. Bölgenin sınırları aşağıdaki gibi belirlendi. Ararat istasyonu - Saraybulak dağları - Kömürlüdağ - Sayatdağ - Kurtkulak köyü - Hemesur dağı - 8022. yükseklik - Kükürdağ ve geçmiş Nahçıvan gazasının doğu sağlam sınırı. Türkiye temsilci heyeti Nahçıvan'ı, Türkiye'nin himayesi altına alamamışsa da bölgenin Türklerin elinde kalmasını temin etmiştir. Nahçıvan Azerbaycan'ın terkinde dahil edilmiştir. Yusuf Kemal beyin gösterdiğine göre Nahçıvan Müslümanları bir daha soykırıma maruz kalırsa, Türk ordusunun buna bigane kalmayacağı resmi olarak belgelenmiştir.

Nahçıvan'ın Ermeni tecavüzünden korunması için her zaman olduğu gibi, bugün de anlaşmalar kendi gücünü ve etkisini göstermektedir. Bu mukavelelerin büyük önemini anlayan Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev şöyle diyor: "Nahçıvan'ın statüsünü korumak için özellikle Moskova Anlaşması'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin imzaladığı Kars Mukavelesi'nin büyük önemi olmuştur. Nahçıvan Azerbaycan'ın bütününden ayrı düştüğüne göre Nahçıvan'ın arazi bütünlüğünü, tehlikesizliğini, devletçiliğini, özerkliğini gelecekte temin etmek için Kars mukavelesi bize göre eşi olmayan bir belgedir."³

³ H. Aliyev. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin teşkil olunmasının 75. yıldönümü nedeniyle düzenlenen törendeki nutku. "Azerbaycan" gazetesi, 14 Ekim, 1999.

Tesadüf değildir ki, muhterem cumhurbaşkanımız Haydar Aliyev 1992 yılında Türkiye'de bulunurken bu mukaveleler üzerine Türkiye devlet barışçıları ile yaptığı görüşmelerde bu belgelerin halkımızın hayatındaki tarihi rolünü yüksek değerlendirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti rehberleri ile birlikte 1921 yılında imzalanmış mühim uluslararası önem aksettiren Kars mukavelesinin yeniden protokolleştirilmesi ile onun bugünkü siyasi çevreye çıkarılmasını bir daha temin etmiştir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Sovyet Rusya'sı ile dostluk ilişkileri kurmak ve sınır meselelerine dikkat çekmek maksadıyla Moskova'ya hareket etmezken bir müddet evvel Yusuf Kemal bey Mustafa Kemal Paşa'ya - "Paşam! Ruslar Nahçıvan üzerinde ısrar ederlerse ne yapalım?" - diye soru yöneltmiştir. Mustafa Kemal Paşa cevabında: - "Nahçıvan Türk kapısıdır. Bu hususu dikkate alarak onun mevcudiyetini, devletçilik hukukunu korumak için elinizden geleni yapınız" - demiştir. Temsilciler heyeti Moskova'da G. Çiçerin'le görüşürken Rus komiseri Türk temsilci heyetini soğuk karşılamış ve Nahçıvan hakkında görüşme yapmak istemiştir. Temsilci heyeti Stalin'e müracaat etmiş ve Stalin, Çiçerin'i ve Türk Temsilcilerini kabul ederek meselelerin müzakeresine başlamıştır. Nahçıvan meselesi yine de uzamış ve tartışma yaşanmıştır. Bu zaman Stalin gülümseyerek demiştir: "Canım, Nahçıvan ne ki, bu kadar tartışma yapıyorsunuz - Türklere hitaben - Peki, sizin dediği olsun!" demiştir. Mevcudiyetini muhafaza ediyor, bizim için mühim olan da budur" (bkz. "Türk dünyası Tarih dergisi", Nisan 1992.)

Ermenilerin Nahçıvan'a karşı işgalci hareketlerinin arttığı zamanda Moskova ve Kars Mukavelelerinin önemi daha bariz şekilde dikkat çekmekte ve Nahçıvan özerkliğinin korunmasında eşsiz rol oynamaktadır.

NAHÇIVAN'DA KÂZİM KARABEKİR CAMİSİ

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir bölgesi olan Nahçıvan diyarı çok mürekkep mücadele yolları geçerek, varlığını ve devletçilik hukukunu korumuştur. Bugünkü günlerimizde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Ermeni işgalinden kurtarılması, zamanında Nahçıvan'da Ali Meclisin başkanlığını yapan Haydar Aliyev'in adı ile bağlıdır. O dönemde (1990-1993) ve ondan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde Nahçıvan ve genel olarak Azerbaycan devletçiliğinin gelişmesi ve pekişmesi için Haydar Aliyev önemli kararlar kabul etmiştir. Onlardan biri 1999 yılının 4 Şubat'ında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin 75. yıldönümünün coşkuyla kutlanması hakkındaki Cumhurbaşkanlığı buyruğudur.

Bu tarihi fermana esasen aynı yılın Ekim ayında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin 75. yıldönümü bayramı olarak kutlandı. Bu bayramda iştirak etmek için Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Nahçıvan'a geldi. O halk tarafından büyük sevgiyle karşılandı. Bu bayram şenliklerinde iştirak etmek için Azerbaycan'dan, Türkiye ve İran'dan çok sayıda misafir gelmişti. Bayramı tebrik için Azerbaycan'dan Kafkas Müslümanları idaresinin başkanı Şeyhülislam Hacı Allahşükür Paşazade, dünya genelinde tanınan alim, Azerbaycan ilimler Akademisi'nin başkanı, merhum Feramez Maksudov, Türk dünyasında tanınan halkımızın vatanperver ve sevgili şairi Bahtiyar Vahapzade ve birçok ilim, medeniyet ve devlet çalışanları Nahçıvan'a gelmişti.

Nahçıvan'da yeni inşa ve tesis edilmiş bir sıra eğitim öğretim ve içtimai müesseselerin bayram dolayısıyla açılış törenleri yapıldı. Bu merasimde Nahçıvan Devlet Üniversitesi'nin yeni inşa edilmiş binası açıldı. Bugün üniversite XXI asrın üniversitelerine bir örnek olarak değil, ülkemizde, hatta Yakın Doğuda tanınmış, ün

kazanmış ve birçok Avrupa ülkeleri ile talebe mübadelesinde olan üniversitelerden birisidir.

Üniversitenin rektörü, profesör, emektar bilim adamı İsa Hebibbeyli'nin yüksek teşkilatçılık başarısı sayesinde burada üniversite kampusu kurulmuştur. Yıldönümü günlerinde büyük edibimiz Celil Memmedkılızade'nin Ev müzesi, göz tedavisinde bir sıra yenilikleri ile dünya genelinde tanınan meşhur tıp alimi, Azerbaycan İlimler Akademisi'nin hakiki üyesi, Profesör Zarife hanım Aliyeva adına yeni poliklinik binasının açılışı gerçekleştirildi. Sonra devlet başkanı Haydar Aliyev'in teşebbüsü ve yakından iştiraki ile İran İslam Cumhuriyeti tarafından inşa edilmiş çift minareli Hazret-i Zehra camisinin açılışı oldu.

Nahçıvan özerk Cumhuriyeti'nin 75. yıldönümü bayramı yalnız Nahçıvan'ın değil, hem de 1918'de Nahçıvan'ın en ağır gününde onun yardımına gelmiş kardeş Türkiye'nin de bayramıydı. Bu bayram gününde Haydar Aliyev'in teşebbüsü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Diyanet İşleri Bakanlığı'nın yardımı ile inşa edilmiş Kazım Karabekir Paşa adına caminin açılış merasimi oldu. Kazım Karabekir Paşa camisinin açılışında iştirak etmek için Türkiye Cumhuriyeti'nin Diyanet Başkanı muhterem Mehmet Nuri Yılmaz, Kazım Karabekir Paşa'nın kızı sayın Timsal hanım Karabekir, Türkiye devlet bakanı muhterem Abdülhaluk Mehmet Çay efendileri ve birçok Türkiyeli vatandaşlar Nahçıvan'a gelmişti. Kazım Karabekir Paşa'nın hatırasını ebedileştiren ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin 75. yıldönümü bayramına hediye edilmiş çift minareli güzel, Türk mimarlığı üslubunda inşa edilmiş azameli camiye Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev açıp, halkın istifadesine verdi ve burada da o, büyük tarihi öneme malik bir konuşma yaparak şöyle dedi: "Türk Ordusunun, özellikle Kazım Karabekir Paşa'nın adı Azerbaycan'da, hususiyile bu bölgede meşhurdur ve her zaman büyük saygı ve ihtiramla yad edilir".

Camiyi açmak şerefine nail olduğundan hadsiz sevinç ve iftihar hissi duyduğunu ifade eden Haydar Aliyev şöyle dedi: "Ben caminin açılışında iştirak etmeyi sabırsızlıkla bekliyordum. Allah bu kısmeti bana verdi. Bunun için de ben büyük iftihar hissi ile bu coşkulu mecliste iştirak ediyorum ve bu olay dolayısıyla hepinizi yürekten tebrik ederim."

Caminin açılış töreninde Kafkas Müslümanları İdaresi'nin başkanı Şeyhülislam Hacı Allahşükür Paşazade konuşma yaparak şöyle dedi: "Sayın Cumhurbaşkanı hazretleri, sayın kardeşim Mehmet Nuri Yılmaz efendileri. Burada olduğum üç günde ikinci camidir ki, Nahçıvan halkı ile birlikte açıyoruz. Bu şu demektir ki, bizim maneviyatımız yaşıyor ve inşallah, gelecekte de yaşayacaktır."

Caminin açılışında Türkiye'nin Diyanet İşleri Bakanı Mehmet Nuri Yılmaz şunları söyledi: "Sayın Cumhurbaşkanım, Nahçıvan parlamentosunun sayın başkanı, sayın Nahçıvanlılar! 1995 yılında temeli atılan Kazım Karabekir Paşa camisi Allah'ın lütfü ve merhameti sayesinde bugün sayın Cumhurbaşkanımızın hayır duası ile ibadete açılacaktır. Nahçıvanlılara ve bütün İslam alemine hayırlı uğurlu olsun. Bu eser aslında sayın Cumhurbaşkanımızın eseridir. Onun himayesi, teşebbüsü ile inşa edilmiştir. Buna göre de sayın Cumhurbaşkanına teşekkürümü sunuyorum. Ve cenabı Hak Azerbaycan halkına uzun yıllar hizmet göstermesini kismet etsin... Biz bu camiye kardeş Nahçıvan'a armağan ediyoruz. Bu eser sayın Cumhurbaşkanımız Haydar Aliyev'in himayesi ile meydana gelmiştir. Cenabı Hak bu camide ibadet edenleri yüce dergahına kabul etsin. Bizlere birlik, beraberlik, kardeşlik, dostluk ve sevgi bahşetsin. İki bedende bir ruh olarak yaşamamızı kismet eylesin. Yaşasın Azerbaycan, yaşasın Türkiye, sağ olun!!!"

Bundan sonra Türkiye'nin devlet bakanı Abdülhaluk Mehmet Çay konuşma yaparak şöyle dedi; "Sayın

Cumhurbaşkanım. Sevimli kardeşlerim. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin 75. yıldönümü bayramında ve Türkiye'nin Diyanet İşleri Bakanlığı tarafından yapılmış caminin açılışında sizinle birlikte olmaktan çok memnunum.

Doğu Anadolu'yu, Erzincan'ı, Erzurum'u, Kars'ı, Iğdır'ı, Ermeni zulmünden kurtaran rahmetli Kazım Karabekir Paşa Nahçıvan'ın özerklik kazanmasına da imza atan insanlardan biridir. Böyle bir kumandanımızın, değerli paşamızın adının bu camiye verilmesinden geçirdiğim hisleri ifade etmekte zorluk çekiyorum. Sağ olun, var olun! Cami sizin, cami bizimdir. Onun bütün Nahçıvan Türklerine, Azerbaycan Türklerine, Türkiye'nin bir yardımı olarak kabul edilmesini, Azerbaycan kardeşliğinin örneği gibi daima yücelmesini arzularım. Sağ olun!"

Bununla da Nahçıvan halkının şanlı Türk ordusuna ve onun büyük kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya şükran ve minnettarlığının ifadesi olan Kazım Karabekir Paşa'nın hatırasını ebedileştiren caminin açılış töreni sona erdi.

Artık buraya ibadete gelen herkes bir gelenek olarak "Allah sana rahmet eylesin, Paşam" diye dua ediyorlar.

21. asrın başlarında Nahçıvan'da yükselen bu mukaddes abideler Türk-İslam dünyasının dostluk, kardeşlik ve beraberlik remzidir. Halkımız bu ulvi ilahi mabetlerimizin nuru ile daha da azim ve irade göstererek ileri gidecektir.

SABAH DUASI - AKŞAM DUASI

Şark şehit yavruları için (1335 - 1919) da yazdığım bu duaları sabah, akşam bir efendi yüksek sesle okur diğerleri tekrar ederlerdi:

SABAH DUASI

*Sabah oldu kâinat
Nurun ile yıkandı
Kudretinle İlâhi
Bütün hayat uyandı.*

*Huzuruna dizildik
Veriyoruz şu andı
Vazifemi yapmadan
Yemek yemem ve yatmam*

*Sen de bize kuvvet ver
Çalışmaya kudret ver
Varlığımız senindir
Bizi her gün sevindir.*

AKŞAM DUASI

*Bugün dahi mektepde
Biz birçok şey belledik.
İdman, türkü, oyunla
Vücutları besledik.*

*Bol saf hava, bol Güneş
Yüzümüze kan verdi.
Karnımızı doyurduk
Bu da bize can verdi.*

*Geldi yatmak zamanı
Rahatlık ver ey Tanrı
Artık uyku gözleriz
Nurlu sabah özleriz.*

Çocuklar için hareket oyunu olmak üzere beden, fikir ve ruhlarının bir arada terbiyesi için (Şarkılı İbret) namıyla yazdığım oyunlar:

Sanayi oyunu - Küçük süvari - Çenber oyunu -
Coğrafya oyunu - Gemici oyunu - Tayyare oyunu -
Cinlerin şarkısı (Sıla) oyunundan -

İSTİKLAL MARŞI

Ya istiklal ya Ölüm
Ya istiklal ya ölüm,

Vatanım, milletim, sancağım, evim
İstiklalsiz yoktur yerim.
Zincir vurdurur mu Türk'ler boynuna
Varlığı fedadır vatan yoluna
Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz
Hür yaşar, hür ölür, nurlu ümmetiz.

TÜRK YILMAZ

Cihan harbi yangınından bağı yanık vatana,
Türk'ü boğmak maksadı ile girdi düşman askeri,
Kan ve Yangın başlamıştır, ırz ve namus kalmıyor,
Tehlikeye düştü, vatan yas içinde her yeri.
Kahraman halk! Kalk silahlan! Ahdü peyman Tanrıya
Vur ve haykır! Türklük ölmez, Türk yılmaz ileri!

Çelik gibi kollu tunçtan ayaklı
Türk hiç yılar mı, Türk hiç yılar mı?
Türk yılmaz, Türk yılmaz
Cihan yıkılsa Türk yılmaz!

Göğsü imanlı, temiz vicdanlı
Türk hiç yılar mı, Türk hiç yılar mı?
Türk yılmaz, Türk yılmaz
Cihan yıkılsa Türk yılmaz!

Düşmana salsa, tek bile kalsa
Türk hiç yılar mı, Türk hiç yılar mı?
Türk yılmaz, Türk yılmaz
Cihan yıkılsa Türk yılmaz!

BİR MEZAR TAŞI

Yolcu:

Gel! Birkaç dakika yolundan kal!

Bir fatiha sun!

Büyük sevap al!

Mağrur olarak haddini aşma,

Yalandan sakın, doğrudan şaşma.

Ben sağlığımda sırf Hak'ka taptım:

Takatim kadar hayır yaptım.

Her bir işimde namusu andım,

Alın teriyle hayat kazandım.

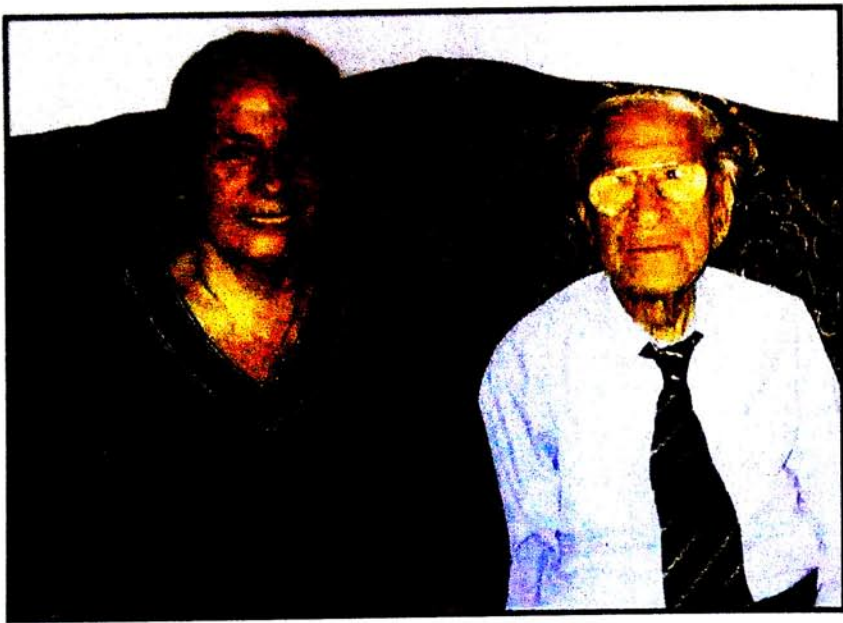
Ah.. Taşıyorsan girme mezara!

Ceza büyüktür zalim, gaddara.

Korkma... eğer açıksa alın

Toprağın altı üstünden aydın.

Ş-16615

LATİF HÜSEYİNZADE

Latif Talib oğlu Hüseynzade 1903 yılında Nahçıvan şehrinde sanatkar ailesinde doğmuştur. İlk tahsilini ruhani mektebinde alan Latif Hüseynzade, sonra "Hayriyye" ve "Rüşdiyye" adlı yeni tipli mekteplerde, daha sonra da pedagoji seminaryada okumuş, burada devrin büyük şahsiyetlerinden Hüseyin Cavit'ten, onun büyük kardeşi Şeyh Muhammed Rasizade'den, Hasan Seferli'den, İbrahim Halil Ahundov'dan, Abdülazim Rüstemov'dan ve başkalarından ders almıştır. 1925 yılında Bakü'de önce Ali Pedagoji Enstitü'de, sonra ise Baku Üniversitesi'nin Şarkşünaslık Fakültesi'nin Lisaniyyaf Şubesinde okumuştur ki, burada da A. Şaik'ten, H. Mahmutbeyov'dan, E. Hakverdiyev'den Hamit Bey Şahtatlı'dan, Bekir Çobanzade'den, Türkiye'den gelmiş İsmail Hikmet'den, Halil Fikret'ten, Fuat Köprülü'den, Moskovalı alim Marr'dan, Komarouski'den, Makoyelski'den ders almıştır.

Üniversiteyi bitirdikten sonra Erivan'da, Nahçıvan'da, Bakü'de muhtelif tedris müesseselerinde muallimlik etmiş, ilmi müesseselerde çalışmış yaratıcılıkla meşgul olmuştur. Eserleri Türkiye ve İran'da neşr edilmiş, bu ülkelerde ilmi konferans ve sempozyumlara iştirak etmiştir. 10 kitabın, 300'den fazla ilmi makalelerin müellifidir. Filoloji ilimler namzeti, doçent, emektar muallim ve fahri tekaütçüdür.